

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**ANADOLU AĞIZLARINDA ÜNLEMLER
VE
FONKSİYONLARI**

Hazırlayan
Niymet BAHŞİ

Danışman
Doç.Dr. Nesrin SİS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malatya, 2012

**ANADOLU AĞIZLARINDA ÜNLEMLER
VE
FONKSİYONLARI**

Hazırlayan
Niyet BAHŞI

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

Danışman

Doç.Dr. Nesrin SİS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malatya, 2012

KABUL VE ONAY

Niymet BAHŞI tarafından hazırlanan “Anadolu Ağızlarında Ünlemler Ve Fonksiyonları” başlıklı bu çalışma,.....tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[]

[] (Başkan)

[]

[Doç.Dr, Nesrin SİS] (Danışman)

[]

[]

[]

[]

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

[]

[]

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

“Doç.Dr. Nesrin SİS’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım ANADOLU AĞIZLARINDA ÜNLEMLER ve FONKSİYONLARI başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakça yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Niymet BAHŞI

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, çeşitli duygu ve istekler ifade edilirken hâkim olunamayan heyecanları aktarmaya yarayan ve anlatım gücü cümleninkine denk olabilen ünlemlerin Anadolu ağızlarındaki kullanılışları, anlam ve fonksiyonları bakımından incelenmiştir.

Çalışmanın Giriş bölümünde, araştırmada kullanılan yöntemler, kaynak eserlerin tasnifi, “ağız” terimi ve “Anadolu ağızları” ile “ünlem” kavramı “Türkiye Türkçesinde ünlemler” konuları üzerinde durulmuştur. Anadolu ağızları hakkında hazırlanmış olan eserlerden hareketle, ünlemler ve kullanılışlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla taranan eserler seçilirken Anadolu ağızları ile ilgili tasnifler göz önünde tutulmuştur. Anadolu ağızları ile ilgili tasniflerde belirtilen “Doğu grubu” ağızlarından yedi; “kuzey doğu grubu” ağızlarından iki; “batı grubu” ağızlarından yedi ağız üzerine hazırlanmış olan çalışmalar incelenmiş ve ünlemler tespit edilmeye çalışılmıştır.

İnceleme bölümünde, ünlemler öncelikle alfabetik bir sırayla ve diğer ağızlardaki farklı söyleniş biçimleri dikkate alınarak örneklendirilmiştir. Alıntı yapılan eserin adı, örnek cümlelerin sonunda kısaltılarak, sayfa numarası ile birlikte parantez içinde gösterilmiştir. Örnek olarak alınan cümlelerin orijinal imlası değiştirilmemiştir. Kimi yerlerde örnekler alınırken anlamın bozulmaması için birkaç cümle öncesi ve sonrası da dâhil edilmiştir. İnceleme esnasında bazı ünlemlerin kullanılış sırasında vurgu yoluyla anlam değiştirdiği görülmüş ve vurgudan kaynaklanan bu anlam farklılıkları ile ilgili örneklerin sayısı mümkün oldukça fazla tutulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde Anadolu ağızlarındaki ünlemlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılarak tespit edilen ünlemler; yapılarına göre, ses sayılarına göre ve fonksiyonlarına göre, tablolar halinde tasnif edilmiştir.

Çalışmanın sonunda yer alan Kaynakça bölümünde, kullanılan kaynaklar yazar soyadlarının alfabetik sırasıyla verilmiştir. Araştırmanın sonunda Anadolu ağızlarından tespit edilmiş olan ünlemlerin dizini yer almaktadır.

Anadolu ağızlarıyla ilgili yapılan çalışma ve araştırmalar son yıllarda artmış, ne var ki henüz istenen seviyeye ulaşmamıştır. Bu çalışmanın Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak yapılacak araştırmalara bir katkı sağlaması temenni edilmiştir.

Bu çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Nesrin SİS' e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

NIYMET BAŞİ
Malatya-2012

ÖZET

BAHŞİ Niymet, Anadolu Ağızlarında Ünlemler ve Fonksiyonları, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2012

Bu tezde Anadolu Ağızlarındaki ünlemler tespit edilmiş ve bunlar yapı, ses sayısı ve fonksiyonları bakımından incelenmiştir. Bu amaçla Anadolu ağızları ile ilgili tasniflerde belirtilen “Doğu Grubu” ağızlarından yedi; “Kuzey Doğu Grubu” ağızlarından iki; “Batı Grubu” ağızlarından yedi ağız üzerine hazırlanmış olan çalışmalar incelenmiş ve ünlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. “Giriş” bölümünde çeşitli araştırmacıların ünlemlerin tasnifi ve cümle içerisindeki görevleri konusunda görüşlerine yer verildi. “İnceleme” bölümünde örnek cümlelerden hareketle Anadolu Ağızlarındaki ünlemler yapı, fonksiyon ve ses sayısı bakımından belirlendi. “Dizin” bölümünde ise ünlemlerin listesi verildi. “Sonuç” bölümünde ise araştırma sonucunda elde edilen önemli hususlar ortaya konuldu.

Anahtar Sözcükler

-Anadolu ağızları, ünlem, ünlemlerin fonksiyonları, ünlemlerin yapıları

ABSTRACT

BAHŞİ Niymet, Exclamations and their functions at Anatolian dialects, master's thesis, Malatya, 2012

In our thesis exclamations at Anatolian dialects have been determined and these are searched through their structure, vowel numbers and functions. In this aim seven dialects of east group, two dialects of northeast, seven dialects of West group which are emphasized in assortments about anatolian dialects have been analyzed and tried to determine exclamations. The introduction part of thesis focuses on some expert's ideas about assortments and missions of exclamations in sentences. In analysis part exclamations at anatolian dialects are modified according to structure, function and vowel number by using examples. In index part exclamations are listed. And the conclusion part includes and shows the important results derived from the research.

KEY WORDS: Anatolian dialects, exclamation, fuctions of exclamations, structures of exclamations

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ONUR SÖZÜ.....	II
ÖN SÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
1. GİRİŞ	1
1.1.Araştırmada Kullanılan Yöntem	1
1.2.Kaynak Eserlerin Tasnifi	1
1.3. Ağız (Dialect) Terimi.....	2
1.4. Anadolu Ağızları.....	3
1.4.1. İgnas Kunos'un Tasnifi.....	3
1.4.2. Ahmet Caferoğlu'nun Tasnifi (1946).....	4
1.4.3. Ahmet Caferoğlu'nun Tasnifi (1959).....	5
1.4.4. Tahsin Banguoğlu	5
1.4.5. Banguoğlu'nun Tasnifi	6
1.4.6. Piet Kral'ın Tasnifi	6
1.4.7. Leyla Karahan'ın Tasnifi	7
1.5. Ünlem Kavramı ve Türkiye Türkçesinde Ünlemler.....	10
1.5.1. Ünlemlerin Tasnifi	13
1.5.2. Yapılarına Göre Ünlemler.....	13
1.5.3. Anlamlarına Göre Ünlemler.....	15
1.5.4.Ünlem Grubu	19
1.5.5. Ünlemlerde Vurgu	19
1.5.6. Ünlemlerin İmlası	20
1.5.7. Ünlemlerin Cümle İçerisindeki Yeri.....	21
1.5.8. Ünlemlerin Cümle Değerinde Kullanılması.....	22
1.5.9. Ünlemlerin Cümle İçerisindeki Görevi.....	23
1.6. Metin Taraması Yapılan Eserler ve Kısaltmaları.....	24
1.7. Diğer Kısaltmalar.....	25
2. İNCELEME	26

2.1. ā.....	26
2.2. a.....	26
2.3. ã:.....	26
2.4. aaa:	27
2.5. aam:.....	27
2.6. ağa:	27
2.7. åbo:.....	27
2.8. abōv:.....	27
2.9. öbu:	27
2.10. acaba:	28
2.11. aceba:	28
2.12. acebe:	28
2.13. ecaba:	28
2.14. ecebe:	28
2.15. aah:.....	28
2.16. ah:.....	29
2.17. ah:.....	29
2.18. āh:.....	29
2.19. ah:.....	29
2.20. aāh āh:	29
2.21. aha:.....	29
2.22. aḥa:.....	30
2.23. aḥa:.....	30
2.24. a'ḥa:.....	30
2.25. ahan:.....	30
2.26. ahandır:	31
2.27. ahandır daha:	31
2.28. ambaḥ < ahan baḥ:	31
2.29. ala:.....	31
2.30. Allah ulla:.....	31
2.31. Allah Allah:.....	31
2.32. alla halla:.....	31
2.33. halla hallā:	32

2.34.alo:	32
2.35. aman:.....	32
2.36. amandır:	33
2.37. amanın:.....	33
2.38. amanıñ:.....	33
2.39. anā:	33
2.40. anām:.....	33
2.41.avu:.....	33
2.42. ay:.....	34
2.43. ay hay:.....	34
2.44. baba:	34
2.45. babō:.....	34
2.46. baḡ bi:.....	35
2.47. be:.....	35
2.48. bura:	35
2.49. can:	35
2.50. ceh ceh:	36
2.51. cıng:.....	36
2.52.dā:.....	36
2.53.daha:	36
2.54. dadaş:	36
2.55. daş:	37
2.56. de:.....	37
2.57. dee:.....	37
2.58. deyy:.....	37
2.59. deélde:	37
2.60. deéldi:.....	38
2.61. deġil:	38
2.62. deġil:	38
2.63. deġil ki:	38
2. 64. devül:.....	38
2.65. deh çuh:	38
2.66. di:	38

2.67. dey:	39
2.68. diā:	39
2.69. diya:	39
2.70. diyá:	39
2.71. e:	39
2.72. ę:	40
2.73. ē:	40
2.74. ee:	40
2.75. eē:	40
2.76. eé:	40
2.77. efendim:	41
2.78. eh:	41
2.79. e helbet:	41
2.80. e işde éle:	42
2.81. éle:	42
2.82. ôle:	42
2.83. evet:	42
2.84. ávát:	42
2.85. eēy:	42
2.86. ēğ:	43
2.87. ey:	43
2.88. ēy:	43
2.89. ěy:	43
2.90. ęy:	43
2.91. èy:	44
2.92. ayvah:	44
2.93. eyvah:	44
2.94. eyvah:	44
2.95. eyvallah:	44
2.96. fevgale:	44
2.97. ğarđaş:	45
2.98. ğız:	45
2.99. ğūürt:	45

2.100. gözel:	45
2.101. ğıjj:	46
2.102. ha:	46
2.103. hâ:	47
2.104. há:	47
2.105. hā:	47
2.106. ħā:	47
2.107. haa:	47
2.108. haā:	47
2.109. habu:	48
2.110. Hacı boba:	48
2.111. ħād:	48
2.112. hadè:	48
2.113. hādè:	48
2.114. hadē:	48
2.115. hade:	49
2.116. ħade:	49
2.117. ħādè:	49
2.118. ħadē:	49
2.119. hadı:	49
2.120. hadi:	49
2.121. ħadi:	49
2.122. hayde:	49
2.123. haydè:	50
2.124. haydı:	50
2.125. haydın:	50
2.126. haydının:	50
2.127. haydi:	50
2.128. haydin: haydi< haydi+n< haydi sen:	50
2.129. hedi:	50
2.130. hâh:	50
2.131. ħana:	51
2.132. ħana:	51

2.133. ḥanā:	51
2.134. hanı:	51
2.135. hani:	51
2.136. hav:	52
2.137. havo:	52
2.138. havu:	52
2.139. hay allah:	52
2.140. hay hay:	52
2.141. hayvah:	53
2.142. hey vah:	53
2.143. heyvâh:	53
2.144. hay vah hay:	53
2.145. hey vah hey:	53
2.146. hey vaḥ hey:	53
2.147. hayır:	54
2.148. ḥayır:	54
2.149. hayır hayır:	54
2.150. he:	54
2.151. hé:	55
2.152. ḥe:	55
2.153. hē:	55
2.154. hee:	55
2.155. he mi:	55
2.156. helbe:	55
2.157. helbet:	55
2.158. helbet de:	56
2.159. helbetTe:	56
2.160. helbette yau:	56
2.161. hele:	56
2.162. hey:	56
2.163. hēy:	56
2.164. hey ḥay huy:	57
2.165. hey ölüm:	57

2.166. hı:	57
2.167. ħı:	57
2.168. ħış:	57
2.169. hi:	58
2.170. hoy:	58
2.171. hū:	58
2.172. işde:	58
2.173. işte:	59
2.174. işTe:	59
2.175. işti:	59
2.176. k̲eren:	59
2.177. keşke:	60
2.178. kūt:	60
2.179. ā len:	60
2.180. è ula:	60
2.181. la:	60
2.182. lâ:	61
2.183. lā:	61
2.184. lan:	61
2.185. lē:	61
2.186. len:	61
2.187. lēn:	61
2.188. ola:	61
2.189. óla:	62
2.190. ula:	62
2.191. ulá:	62
2.192. ulā:	62
2.193. u°la:	62
2.194. ú°la:	62
2.195. ulaaan:	62
2.196. ulan <ōlan<oğlan<oğul-an:	62
2.197. ulán:	63
2.198. merhaba:	63

2.199. mi:	63
2.200. mu:	64
2.201. nedir:	64
2.202. o:	64
2.203. õ:	64
2.204. of:	64
2.205. oğ:	65
2.206. õğ:	65
2.207. õoy:	65
2.208. õv:	65
2.209. oy:	65
2.210. õy:	65
2.211. oy õy:	65
2.212. oğul:	66
2.213. oğul:	66
2.214. õlum:	66
2.215. oh:	66
2.216. õh:	66
2.217. õh:	66
2.218. oho ho:	67
2.219. ohõv:	67
2.220. olsun:	67
2.221. olū:	67
2.222. olur:	67
2.223. oşd! oşt!:	68
2.224. õoy:	68
2.225. õõf õf:	68
2.226. paşa:	68
2.227. peç'i:	69
2.228. peké:	69
2.229. pekey:	69
2.230. pekēy:	69
2.231. pekēy:	69

2.232. peki:.....	69
2.233. peki:.....	69
2.234. peki:.....	70
2.235. pēkki:.....	70
2.236. pekāla:	70
2.237. piş:.....	70
2.238. şo:.....	70
2.239. ta:.....	71
2.240. tā:.....	71
2.241. taā:.....	71
2.242. tabi:	71
2.243. tabi:	71
2.244. tama:.....	72
2.245. taman:.....	72
2.246. tamam:.....	72
2.247. tavoh:.....	72
2.248. tavvv:.....	72
2.249. tek:.....	73
2.250. teo:.....	73
2.251. tu:	73
2.252. u:	73
2.253. ū:	73
2.254. uğ:	74
2.255. uy:	74
2.256. uyy:	74
2.257. uşah:	74
2.258. uşak:	74
2.259. uşak:	74
2.260. vallah he vallah:	75
2.261. vay:.....	75
2.262. veēy:.....	76
2.263. vıg:	76
2.264. vış:.....	76

2.265. vışş:	76
2.266. vış aman:	76
2.267. vi:	77
2.268. vih:	77
2.269. vihh:	77
2.270. viyy:	77
2.271. vū:	77
2.272. vuy:	77
2.273. vuyḥḥ:	77
2.274. ya:	78
2.275. yā:	78
2.276. yâ:	79
2.277. yâ:	79
2.278. yaa:	79
2.279. yaā:	79
2.280. ya ne:	79
2.281. yaho:	79
2.282. yallah:	80
2.283. yarabi:	80
2.284. yāu:	80
2.285. yâu:	80
2.286. yau:	80
2.287. yau:	80
2.288. yavu:	81
2.289. yav:	81
2.290. yāv:	81
2.291. yāv:	81
2.292. yāv:	81
2.293. yāvâ:	82
2.294. yav de helbet:	82
2.295. yāvri:	82
2.296. yō:	82
2.297. yoḥ:	82

2.298. yoh:	83
2.299. yöh:	83
2.300. yōh:	83
2.301. yöh yöh:	83
2.302. yok:	83
2.303. yoooh:	83
2.304. yoğ oğlm:	83
2.305. yōōh vāyy:	83
2.306. yūoh yōh:	84
2.307. yo yo yo:	84
3. SONUÇ	85
4. KAYNAKÇA	101
5. ÜNLEMLER DİZİNİ	106

1. GİRİŞ

1.1.Araştırmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada, çeşitli duygu ve istekleri, heyecanları ifade etmeye yarayan ve kimi zaman anlatım gücü cümleleninkine denk olabilen ünlemlerin Anadolu ağızlarındaki kullanılışları mana ve fonksiyonları tarama yöntemiyle incelenmiştir.

Taramaya esas olarak Anadolu ağızları üzerine yapılan on beş kaynak eser seçilmiş ve taranan bu eserlerde 307 adet ünlem tespit edilmiştir.

Ünlemler önce alfabetik bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Daha sonra bu ünlemlerin her ağızdaki farklı söyleniş biçimleri dikkate alınarak örneklendirilmiştir.

Alıntı yapılan eserin adı, örnek cümlelerin sonunda kısaltılarak, sayfa numarası ile birlikte parantez içinde gösterilmiştir. Örnek olarak alınan cümlelerin orijinal imlası değiştirilmemiştir. Örnekler alınırken anlamın bozulmaması için birkaç cümle öncesi ve sonrası da örneklere dâhil edilmiştir.

1.2.Kaynak Eserlerin Tasnifi

Anadolu ağızları üzerine yapılan çeşitli tasnif çalışmaları bulunmaktadır. Bu araştırmada Leyla Karahan'ın yapmış olduğu genel tasnif (1996) temel alınıp, bu tasnifte yer alan ana gruplar ile her bir grubun alt grubuna ait belirli ağızlar seçilmiştir. İnceleme yapılan gruplar ve ağızlar şunlardır:

Doğu grubu ağızları: Diyarbakır, Erzurum, Kars, Urfa, Keban, Baskil, Ağın

Kuzeydoğu grubu ağızları: Rize, Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü
Ağzı

Batı grubu ağızları: Adıyaman, Afyon, Bartın, Kütahya, Malatya, Ordu,
Uşak

1.3. Ağız (Dialect) Terimi

Zeynep Korkmaz Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ağız kelimesini “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri: Türkiye Türkçesinin İstanbul ağızı, Aydın ağızı, Konya ağızı, Nevşehir ağızı, Anadolu ve Rumeli ağızları, Bakü ağızı, Taşkent ağızı, Avşar ağızı, Doğu Türkistan ağızları, Harezm Oğuz ağızları gibi.” olarak tarif eder.(Korkmaz, 2007: 11-12) Türkoloji'nin önemli ismi Ergin ise lehçe, şive, ağız başlıkları altında ağız terimini şu şekilde açıklar: Ağız ise bir dilin bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır. Ağız'larda ses (söyleyiş), şive'lerde ses ve şekil, lehçe'lerde ise ses ve şekilden başka kelime ayrılıkları, kelime sahasına inen ayrılıklar bulunur. (Emin, 1998: 10) Mustafa Uslu Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nde ağız terimini “Konuşma dilinde, bir dilin kelimelerinin bölgelere göre değişen söyleniş şekilleri” olarak belirtir. (Uslu, 2007: 13) İ.Sami Akalın “Dilin bir kentte ya da bölgede konuşulan şekli. İstanbul ağızı, köylü ağızı, şehirli ağızı, sokak ağızı, külhanbeyi ağızı...gibi” olduğunu kaydeder. (Akalın, 1984: 14) Vardar ve diğerleri tarafından hazırlanan sözlükte ağız kelimesinin tanımı şu şekilde yapılır: “Bir dil ya da lehçe alanı içinde yer alan konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri” (Vardar vd, 1980: 18) Nurettin Demir ise “Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde; iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturmamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.(Demir, 2002:114)

1.4. Anadolu Ağzları

Anadolu ağzları üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyılın ortalarında başlar. Bu araştırmaların çoğu yabancı kaynaklıdır. Bilimsel olarak ağzlar üzerine yapılan ilk çalışma Maksimov'un 1867 yılında yayınlanan "Opit izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii" (St. Petersburg 1867) adlı eseridir. Maksimov'un bu çalışmasından sonra 1896'da İgnas Kunos ilk defa Anadolu ağzlarını tasnif etmiştir. 1940 yılından sonra ise yerli araştırmacılar bu alanda derleme, inceleme ve tasnif çalışmaları yapmaya başlamışlardır. Caferoğlu (1946 ve 1959), Banguoğlu (1990), Karahan (1996) gibi araştırmacılar genel ve Zeynep Korkmaz (1992), Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar ise bölgesel tasnifler yapmışlardır. Kimi araştırmacılar da sadece bir ilin ağzı üzerine çalışmışlardır: Erzurum (Gemalmaz, 1978), Rize (Günay 1978), Kars (Ercilasun 1983), Kütahya (Gülensoy 1988), Malatya (Gülseren 2000), Ordu (Demir 2001) Bir ile bağlı bir ya da birkaç ilçenin ağzları üzerine çalışma yapan araştırmacılar ise şunlardır: Keban-Baskil- Ağın (Buran 1996), Belen (Nesrin Sis 2010)

Anadolu ağzlarıyla ilgili olarak yapılan tasniflerden bazıları şunlardır:

(Buran, 2011: 41-46)

1.4.1. İgnas Kunos'un Tasnifi

1. İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe
2. Kastamonu ağzı
3. Karadeniz'in doğu kıyılarına doğru Lazca
4. Harputça
5. Güneydoğu Anadolu'da Mersin ile Konya arasında Karamanlıca
6. Kızılırmak havzasında Ankara ağzı
7. Anadolu'da dağınık olarak yaşayan yörük ve Türkmenler

Kunos'un yapmış olduğu bu tasnif ilk sınıflandırma denmesidir. 1896 yılında yapılan bu çalışmada Ankara ağzı, Zeybekçe, Yörük ve Türkmenlerin ağzı esas Türk ağızlarını, diğerleri ise Anadolu'da Türkleştirilmiş unsurların ağızlarını temsil etmektedir.

1.4.2. Ahmet Caferoğlu'nun Tasnifi (1946)

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elazığ, Van ve civarı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi
5. Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi
7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, kısmen Afyon ve Antalya'ya kadar) bölgesi
8. Konya ağız bölgesi
9. Kastamonu ağız bölgesi

Caferoğlu yapmış olduğu bu tasnifi kendi derlediği malzemelere dayandırarak oluşturmuştur. Caferoğlu 1946 yılında yayınlamış olduğu bu makalede Gaziantep ağzının “merkez, Kilis ve yöresi, Türkmen uruğu ağzı” olmak üzere üç alt grubu olduğunu Malatya'nın Tahir bucağı ağzının Sivas ağzına, Hekimhan ağzının da bazı gramer özellikleri bakımından Kastamonu ağzına benzediğini belirtir. Ayrıca makalesinde Trabzon merkez ağzının Erzurum'a yakın olduğunu, Akçaabat ve Vakfıkebir'in müstakil bir ağız bölgesi oluşturduğunu açıklar. “değil” kelimesinin çeşitli, ağızlardaki farklı telaffuzlarının (deel, daal, dal, değül, degül vs.) ve şahıs zamirlerinin sınıflandırmalarda kullanılabileceği görüşüne de yer verilmiştir. (Karahana, 1996:x)

1.4.3. Ahmet Caferoğlu'nun Tasnifi (1959)

1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya civarlarına kadar)
2. Orta Anadolu Ağızları (Afyon'dan Elazığ ve Erzurum'a kadar)
3. Doğu ağızları (Elazığ ve Erzurum'dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu

Bu çalışması Fundamenta 'da yayınlanan Caferoğlu ilkine göre daha kısa bir çalışma yapmış ve Rumeli ağızlarına çalışmalarında yer vermemiştir.

1.4.4. Tahsin Banguoğlu

1. Deliorman ağzı
2. Makedonya ağzı
3. İstanbul ağzı
4. Aydın ağzı
5. Karaman ağzı
6. Ankara ağzı
7. Kastamonu ağzı
8. Harput ağzı
9. Erzurum ağzı
10. Karadeniz ağzı

Banguoğlu'nun yapmış olduğu bu çalışma Türkçenin Grameri adlı eserinde yer alır. Yerleşim yerlerinin adları kullanılarak yapılan bu tasnifte hangi ölçütlerin kullanıldığı belirtilmemiştir. Banguoğlu bu çalışmada Rumeli ağızlarına da yer vermiştir.

1.4.5. Banguoğlu'nun Tasnifi

1. Güney Batı ağızları
2. Orta Anadolu ağızları
3. Doğu ağızları
4. Kuzey Doğu Karadeniz ağızları
5. Rumeli ağızları
6. Güney Doğu ağızları
7. Kastamonu'ya, Karamanlı ve başka boylara mahsus ağızlar

1.4.6. Piet Kral'ın Tasnifi

1. Rumeli grubu: Edirne

2.Marmara(hipotetik)

3. Batı grubu: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak

4. Merkez grubu: Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Yozgat

a.Konya ve Niğde'de sapma

b.Kayseri, Kırşehir ve Yozgat'ta sapma

5. Amasya, Çankırı ve Çorum:

a. Çankırı’da sapma

6. Sivas ve Tokat

7. Elazığ, Malatya ve Tunceli

a. Malatya’da sapma

8. Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş

9. Doğu grubu: Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Kars, Urfa ve Van

10. Erzincan

11. Batı Karadeniz grubu: Bolu, Kastamonu ve Zonguldak

a. Bolu’da sapma

b. Zonguldak’ta sapma

12. Orta Karadeniz grubu: Giresun, Ordu ve Samsun

a. Ordu’da sapma

b. Samsun’da sapma

13. Rize ve Trabzon

a. Rize’de sapma

14. Artvin

1.4.7. Leyla Karahan’ın Tasnifi

1. Doğu grubu ağızları: Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları

Alt Gruplar

I. Grup: Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Palu, Karakoçan (Elazığ) ağızları

II. Grup: Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırılı, Kemah, Refahiye, Gümüşhane ağızları

III. Grup: Ardahan, Posof (Kars), Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç (Artvin), Oltu, Tortum, Şenkaya, İspir (Erzurum) ağızları

IV. Grup: Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput (Elazığ) Tunceli ağızları

2. Kuzeydoğu grubu ağızları: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları)

Alt Gruplar

I. Grup: Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy ağızları

II. Grup: Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağızları

III. Grup: Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortakök (Artvin) ağızları

3. Batı grubu ağızları: Adana, Adıyaman, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak, ağızları.

Alt Gruplar

I. Grup: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları

II. Grup: İzmit ve Sakarya ağızları

III. Grup: Bolu (Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık hariç), Zonguldak, Bartın, Kastamonu (Tosya hariç), Ovacık, Eskipazar (Çankırı) ağızları

IV. Grup: Beypazarı, Çamlıdere, Kızılcahamam, Güdül, Ayaş (Ankara), Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık (Bolu), Çankırı (Ovacık, Eskipazar ve Kızılırmak hariç)

V. Grup: Sinop (Boyabat hariç), Samsun (Havza, Ladik hariç), Ordu (Mesudiye hariç), Giresun (Alucra ve Şebinkarahisar hariç), Şalpazarı (Trabzon) ağızları

VI. Grup: Havza, Ladik (Samsun), Amasya, Tokat, Sivas (Şarkışla ve Gemerek hariç), Mesudiye (Ordu), Şebinkarahisar, Alucra (Giresun), Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir ağızları

VII. Grup: Tarsus (İçel), Ereğli, Konya merkez ilçesinin bazı yöreleri, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Darende, Akçadağ, Doğanşehir (Malatya), Birecik, Halfeti (Urfa) ağızları

VIII. Grup: Ankara merkez, Haymana, Bala, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ile güneyindeki ilçeler, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Kayseri, Şarkışla, Gemerek (Sivas), Yozgat ağızları

IX. Grup: Konya (merkez ilçenin bazı yöreleri ve Ereğli hariç), İçel (Tarsus hariç) ağızları

1.5. Ünlem Kavramı ve Türkiye Türkçesinde Ünlemler

Eski kitaplarda ünlem karşılığı olarak “nida” kelimesi kullanılmıştır. Muallim Naci Efendi, Arapça bir kelime olan “nida” yı “çağırarak, bağırarak; ses, savt” şeklinde açıklanmaktadır.(Naci, 1978:894)

Ferit Devellioğlu ise Naci’nin tespit ettiği bu manalara ilave olarak “seslenme” ve “ses verme” yi de dahil etmiştir.(Devellioğlu,1978:497) Temel Türkçe Sözlük’te, nida maddesinde aynı manalar tekrar edilmiş; bir dil bilgisi terimi olarak kullanılan ünlem ise “çeşitli duyguları anlatmak, bir dileği belirtmek, bir kimseye seslenmek için kullanılan veya bir takım tabiat seslerini yansıtan kelime” (Temel Türkçe Sözlük:1985, 991) şeklinde izah edilmiştir. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde nida kelimesi daha önce belirtilen lügatlerde görüldüğü gibi izah edilmiş, dil bilgisi terimi olarak “ünlem” in karşılığı olduğu belirtilmiştir. Ünlem ise “türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime” (Türkçe Sözlük: 1988, 1086) olarak izah edilmiştir.

Edebiyat Lügati’nde “nida” kelimesinin inşa ıstılahlarından “inşa-yı talebinin temenni, istifham, emir ve nehiy ile beraber beş nev’inden biri” olduğu zikredilmiştir. Mizanü’l-Edeb’e dayanarak nida hakkında “Kendisine hitab edilen kimsenin, yani <münada> nın dönüp bakmasını talep etmektir. Bu talep için kullanılan edatların her biri <seni çağırıyorum> demek manasındadır”. (Tahirü’l-Mevlevi, 1973:118) açıklaması yapılmıştır. Eskiler çağırarak için “münadi”, çağırılan için de “münada” kelimelerini kullanmışlardır. Birini çağırarak, onun dönüp bakmasını arzu etmek olduğu için nida “inşayı talebi”den sayılmıştır. (Tahirü’l-Mevlevi, 1973: 64-65, Cevdet Paşa,1987: 90) M. Kaya Bilgegil, mana sanatı olarak nida(exclamation)yı, “zapt olunamayan heyecanların, kendilerini çılgınlık halinde dış dünyaya dökmesi” şeklinde ifade eder.(Bilgegil,1980: 225-226) Bilgegil aynı bahse devam edecek “nida”yı şu şekilde açıklar: “alışılanların dışında bir halle karşılaşma” te’essür hayatında nida ile cevabını bulur. Kalpten bir burkuntu veya sevinç çılgınlıkları halinde fişkırrır. Fikir alışmadığı bir sahada hayrete düşer. İfrata varan bir istek veya red, nidada sükunet yolu arar. İsti’cal(=ivme), öfke, yakarış, tezellül, tekebbür nida ile lafızdan bir kisve bulur. Pişmanlık, tövbe nidaya tutunarak yükselir. Şüphenin

sarsıntıları, nidada plastik bir hal alır. Şevk nidada parıltılar verir, korku nidada ifadeye geçer. Emirler, nehiyeler, niyazlar...hep buraya girer.”

Bilgegil “Türkçe’de <ses, yüksek ses> anlamlarına gelen <ün> kelimesinden teşkil” olduğunu bildirdiği ünlemi, bir dil bilgisi terimi (interjection) olarak değerlendirilirken, “çekim ve türeme ekleri almayan” bu kelimelerin “çeşitli duygu ve arzularımızla zaptolunmayan heyecanlarımızı yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleninkine denk olabilen insan ses, çılgılık ve sözleri” olduğunu kaydeder.(Bilgegil, 1984: 229)

Tahsin Banguoğlu ise, konuşma esnasında hususi “tonları, vurguları ve uzatmalarıyla” diğer kelimelerden ayrıldığına dikkat çektiği nidaların “bir tabiat sesini taklide veya bir duyuya ifade etmeğe ve bir kimseyi çağırmak için seslenmeye yarayan kelimeler” olduğunu ifade eder.(Banguoğlu, 1940: 42)

Vecihe Hatiboğlu da ünlem hakkında aynı tarifi vererek “Bir duyguyu, düşünceyi, anlatan veya bir tabiat sesini yansıtan sözcük” olduğunu belirtir.(Hatiboğlu, 1969: 86)

İbrahim Necmi ise nidaların esas itibarıyla özel bir manası bulunmayan ve fakat “sevinç, benzetme, hoşlanma, kederlenme, kıskanma, çekememe, şaşalama, kızma, özleme, üzülmevs.” duygularını ifade etmek için kullandığımız kelimeler olduğunu belirtir.(İbrahim Necmi, 1930: 276)

M.Baha ise nidayı “sevinç, keder, korku, öfke, hayret ve daha başka bir heyecan ifade eden” herhangi bir ses, kelime veya kelime grubu olarak ifade eder. (M.Baha:189)

Hüseyin Cahid “hayretimizi, hiddetimizi meserretimizi, istikrahımızı ilk ifade için çıkardığımız seslere” nida adını vermektedir.(Hüseyin Cahid, 1326: 123)

Tahir Nejat Gencan, ünlemin “bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen, sevinç, korku, üzüntü, acı, şaşama... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan” kelimeler olduğunu söyler.(Gencan, 1971: 393)

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ünlem “konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanı etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimeler” olarak tarif eder.(Korkmaz, 1992: 157)

Necmettin Hacıeminoğlu ise ünlemlerin “her türlü duygu ve heyecanı (taktir, temenni, dua, hayret, teessür, pişmanlık, vb.) ifade etmek için kullanılan sözler” olduğunu düşünür. Hacıeminoğlu'na göre ünlemler menşe ve yapı bakımından “ya tabiat seslerini taklit suretiyle” veya “hislerin yorumlanarak <ses> şeklinde terennümü neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün dillerde müşterektir.(Hacıeminoğlu, 1971: 293)

Muharrem Ergin' e göre ünlemler, her türlü “his ve heyecanları ifade için, içten koparak gelen edatlarla tabiattaki sesleri taklit eden edatlardır. İfadeleri ses yapılarına dayanır. İfadeleri ses yapılarına dayanır. His ve heyecanlarla tabiattaki seslerin ses halindeki tezahürlerdir.” (Ergin, 1972: 331)

Bu tarifler bize göstermektedir ki “nida” veya “ünlem” lügatlerde, dil bilgisi ve edebiyat kitaplarında “çağırarak, bağırarak, seslenmek; ses vermek; ses, savt; çağrılanın dönüp bakmasını istemek; zapt olunmayan heyecanların, kendilerini çılgınlık halinde dış dünyaya dökmesi; çeşitli duygular anlatmak, bir dileği belirtmek, bir kişiye seslenmek için kullanılan veya birtakım tabiat seslerini yansıtan kelime” olarak tasnif edilmiştir.

Türkçede < ses, yüksek ses > anlamına gelen <ün > kelimesinden teşkil olunan ünlem, dil bilgisi terimi olarak, “zapt olunmayan heyecanlarımızı yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleninkine denk olabilen insan, ses, çılgılık ve sözlerdir.”

Ünlemler konuşma esnasında kendilerine mahsus tonları vurguları ve uzatmalarıyla diğer kelimelerden ayrılırlar. “Menşe” ve yapı bakımından ya tabiat seslerini taklit suretiyle veya hislerin yorumlanarak <ses> şeklinde terennümü neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün dillerde müşterektir. “Bu kelimeler” çekim ve türeme (yapım) ekleri almazlar.

1.5.1. Ünlemlerin Tasnifi

Dilbilgisi kitaplarında ünlemler tasnif edilirken iki esas göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre ünlemler 1)Yapılarına 2) Anlamlarına dikkat edilerek iki şekilde incelenmiştir. Bazı kitaplarda ünlemlerin sadece bir yönü ağırlıklı olarak ele alınmışsa da, bu tasnif kesin değildir. Araştırmacılar ünlemleri yapılarına göre ayırırken alt başlıklarda ünlemlerin anlamları hakkında bilgi vermişlerdir.

1.5.2. Yapılarına Göre Ünlemler

İncelediğimiz dilbilgisi kitaplarında ünlemleri yapılarına göre üç grupta incelendiğini görüyoruz.

1)Banguoğlu’ nun yaptığı inceleme şu şekildedir:

a)Aslı nidalar (particule d’exclamation): Sadece nida olup seslenmeye yarayan kelimelerdir. Bunları kendi içerisinde manalarına dikkat ederek a) istimzaç (interpellatif), b) teessüri (affectif) olmak üzere ikiye ayırır.(Banguoğlu, 1940: 42)

b) Banguoğlu, bu grupta nida olarak kullanılan muhtelif kelimeleri değerlendirir. Bu kelimeleri de 1) İsimler, 2) Sıfatlar, 3)Zarflar, 4) Fiillerin emir sigaları şeklinde birbirinden ayırır. İsimleri yalın (nominatif) halleriyle nida olurlar.

“ Ahmet!, çocuk!, arkadaşlar!.....vs, zarflar: “şimdi!, çabuk!, buraya!”...vs, Fiiller: Yaşa!, Yaşasın!, Dur!...(Banguoğlu, 1940: 42-43)

c) Taklidi nidalar: Tık tık!..Şır şır!..Güm güm!, Şıkır şıkır!, Paldır küldü.(Banguoğlu, 1940: 43)

2) Ediskun'un incelemesi:

a) Asıl ünlemler: Bu ünlemler birini çağırmada kullanılan ya da konuşanın taşkın duygularını anlatan ünlemlerdir.

“Hu!, oh!, hey!, ey!...vs.” (Ediskun, 1992: 322)

b) Ünlem olarak kullanılan bazı isimleri bu grupta değerlendirir: “Arkadaşlar!, Allah!, Allahım!, güzel!, yaşa!, var ol!...vs.” (Ediskun, 1992: 322)

c) Yansımalar: Canlı varlıkların seslerini, cansız varlıkların gürültülerini, tabiatta bulunan sesleri ifade eden ünlemlerdir.. (Ediskun, 1992: 322): Tık tık!...Şır şır!...Güm güm!, Şıkır şıkır!, Paldır küldür!.. vs.

3) Bilgegil' in değerlendirmesi ise şöyledir:

a) Doğrudan doğruya ünlem olan kelimeler:

“Ey!, hey!, ah!, oh!...vs.” (Bilgegil, 1984: 229)

b) Ünlem yerinde kullanılan sözler: Bu grupta yer alan ünlemleri Banguoğlu gibi yeni bir tasnife tabi tutarak ikiye ayırır: a) Basit kelimeler, b) Bileşik kelimeler ve kelime grupları.

Basit kelimeler, Banguoğlu'nun tasnifinde yer alan isim, sıfat ve fiiller (emir kipi) ‘i ihtiva eder. Bilgegil, bu bölümde örnek olarak Banguoğlu ile hemen hemen aynı örnekleri verir.

Birleşik kelimeler ve kelime grupları başlığında yer verdiği örnekler ise şunlardır: Ayol! (Ay oğul), sübhanallah!, aman yarabbi! Allah Allah!, ne güzel!, hay kör şeytan!, yazıklar olsun!...(Bilgegil, 1984: 229-230)

c) Taklidî Sesler: Tık tık!...Şır şır!...Güm güm!, Şıkır şıkır!, Paldır küldür!.. vs.

Yukarıda zikrettiğimiz araştırmacılardan farklı olarak A.N. Kononov, ünlemleri yapıları bakımından “İlkel” ve “Mürekkep” ünlemler olmak üzere iki grupta inceler.

- 1- İlkel Ünlemler: Menşei itibariyle asıl söz bölükleriyle ilgili olmayan, içten parçalanmamış, gramerce şekillenmemiş his ve irade bildiren işaretlerdir “A!, e!, he!, hey!...vs.”
- 2- Mürekkep Ünlemler: Müstakil bir cümle olarak kendini gösteren ünlemlerdir. “Aman, sakın, aferin!, maşallah!, aşk olsun!, yazık!...vs.” (Kononov, 1956: 480-486)

1.5.3. Anlamlarına Göre Ünlemler

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında araştırmacıların ünlemleri anlamları bakımından çeşitli gruplara ayırdığı görülmüştür.

Muharrem Ergin, ünlemleri, isimlere en yakın edatlar olarak gördüğü için edat bahsinde ele alarak dört grupta incelemiştir (Ergin, 1980:331-334):

1-Seslenme Edatları: Bunlar hitap edatlarıdır. Ünlemler gibi his, heyecan, tabiat sesi şeklinde bir şey, bir hal bildirmezler. Hiçbir ifadeleri yoktur. Sadece hitap, seslenme vasıtalarıdır:

“ A, ay, ey, ya, yahu, be, bre...vs.”

Hitap için çok defa bunlar olmadan doğrudan doğruya isimler hitap şeklinde kullanılır:

“Arkadaşlar!, kardeşim!, Türkan!...vs.”

2-Sorma Edatları: Bunlar sorma ifade eden, soru için kullanılan edatlardır. Sayıları çok azdır.

“Hani, acep, acaba, niçin...vs.”

3-Gösterme Edatları: Bunlar birini, bir şey göstermek için kullanılan, işaret sırasında başvuru edatlardır:

“İşte, nah, na, daha, aha, deha, te!...vs”

4-Cevap Edatları: Bunlar tasdik veya red ifade eden edatlardır:

“Evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay..vs”

Tahsin Banguoğlu, M.Baha, Tahir Nejat Gencan, Jean Deny, ünlemleri anlamlarına göre iki grupta inceler (Banguoğlu, 1940: 42):

1-Tahsin Banguoğlu birinci gruptaki nidalara “istimzaç nidaları” adını verir.

İstimzaç Nidaları: Muhatabı çağırmaya, teşvike, tasdike, redde yarayan yahut onun alakasını celbetmek, düşüncesini sormak ve ona bir şey göstermek için kullanılan kelimelerdir.

Hey! Bana bak.

Haydi! Gidelim.

Ha! Anladım.

Hişt! Buraya gel.

Uslu otur be! (Banguoğlu, 1940:42)

M. Baha, bu grupta değerlendirilen ünlemlere “seslenme nidaları” adını verir (M.Baha, :189-190)

Seslenme Nidaları: Karşımızdakine bir şey göstermek, dikkat ettirmek veya birini çağırmak, bir harekete teşvik etmek için kullanılır.

“A, e, hey, na, aman, ah...” vs. (M.Baha:189-190)

Tahir Nejat Gencan ise birinci gruba “Çağrı ünlemleri” (interpellatif) adını vererek şöyle tarif eder.(Gencan, 1979:479):

Çağrı Ünlemleri (interpellatif): Kendisine söylenenleri (ikinci kişileri) çağırmak, uyarmak, onlara bir şey sormak için kullanılan ünlemlerdir:

Ey ulu Tanrım!

Hey arkadaş!

A iki gözüm!

Bre yaramaz !...

Jean Deny bu gruptaki ünlemleri “Çağrılı (interpellatif)” nidalar olarak isimlendirilerek üç gruba ayırır: (Deny, 1941: 676-677)

Çağrılı Nidalar: Muhatabı çağırmak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeğe yarar:

Çağrılmaya yarayan nida edatları şu kullanılışlarda görülebilir:

a)Asıl çağrılı nida:

b)Pekiştirimli (corroboratif) edat: Kelamı daha ziyade sağlamak, daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek için kullanılır.

c) Zarflık (adverbiale) (veya zarf olan) edatlar: Bunlar şu fikirleri vermek içindir:

-Tasvib (approbation): “Ha, he, hay hay...vs.”

-Hadeste devam: “Ha...vs”

-Hadeste kolaylık ve serbestlik : “hay hay, haydi...vs”

ç) Bağlaçlık (conjonctif) (veya bağlaç olan edatlar): Bu fikirden bir başka fikre geçildiğini ve başlıca bir nöbetleşmeyi, bir muhayyerliği (alternative) bildirmek içindir.

“Ha”

2-Tahsin Banguoğlu bu grup için “teessüri nidalar” adını kullanır(Banguoğlu, 1940: 42)

A! Ne tuhaf kuş.

Ay! Size ne oluyor.

Vah vah! Başınız sağolsun.

M. Baha ise bu grupta yer olan ünlemlere “duygu nidaları” adını verir. (M. Baha:196)

Duygu nidaları: Ruhun teessürlerini, şiddetli duyguları, sevinçleri, acıları bildirmeye yarar.

“A, ay, vay, oh, öf, ah... vs”

Tahir Nejat Gencan ise bu gruba “dokunaklı, duygusal (affectif) ünlemler” adını verir.

Jean Deny’nin “çağrılı nidalar” bölümündeki tasnifi Tahir Nejat Gencan’ın kitabında “dokunaklı, duygusal ünlemler” bölümünde yer alır.

a)Pekiştirici (Corroboratif)

b)Belirteç görevliler (adverbial)

c) Bağlaçlık (conjonctif) (Gencan, 1979:479)

Jean Deny, ikinci gruba “Dokunaklı (affectif) nidalar” adını verir.

Dokunaklı (affevtif) nidalar: Nefsani (subjectif) mahiyette olup ruhun dokunaklarını (duyu ve duygularını) ifade ederler; bunlar haykırılı nidalardır. (Deny, 1941:676)

M. Kaya Bilgegil, ünlemleri anlamları bakımından üçe ayırarak daha once zikrettiğimiz araştırmacılardan ayrılır: (Bilgegil, 1984:230-239)

1-Çağırma Ünlemleri: Bunlar, bir çağırma sesi ile bir çağrılından veya anlamında itibari olarak çağırma sesi de bulunan bir çağrılından meydana gelmiş söz gruplarıyla sözlerin ihtiva ettiği ünlemlerdir.

“A, e, uf, aman, ah...vs”

2-Duygu ifade eden ünlemler:

“A, of, uf, Allah...vs”

3-Taklidi sesler (Bilgegil, 1984: 230-239)

“Şıp şıp, tık tık, vız vız...vs”

1.5.4. Ünlem Grubu

Ünlemler, tek başlarına kullanıldığı gibi “ünlem grubu” şeklinde de kullanılabilir.

“Bir ünlem edatı ile bir isim unsurundan kurulan kelime grubudur” şeklinde tarif edilen bu grupta ünlem edatı ve isim unsuru eksiz birleşir. Bu gruptaki isim unsuru kelime grubu olabilir. Ünlem grubunda birden fazla isim unsuru olabilir. Bu grup cümlelerin kuruluşuna katılmayarak, hitaplarda kullanılır. Cümle dışı unsur olarak cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilir. Grubun vurgusu ünlem edatı üzerindedir.

Yalan dünya, hey.

Ey mavi göklerin beyaz ve kıvıls süsü.

Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?

Ey hanların gönlümü sıvlatan duvarları (Karahana, 1991: 27-28)

1.5.5. Ünlemlerde Vurgu

Cümle içerisinde bir kelimenin veya kelime içerisinde bir hecenin baskılı söylenişine vurgu denir. Ünlemlerde ve ünlem grubunda vurgu konusunda araştırmacılar, eserlerinde aynı görüşlere yer vermiştir.

Zeynep Korkmaz ve Muharrem Ergin ünlemlerin vurgusu konusunda şunları söylerler:

Zeynep Korkmaz “Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ünlem vurgusunu” aynı hece üzerinde kuvveti önce yükselen sonra azalan vurgu vardır, şeklinde açıklar.

“Ayşeee!, Heey bana baksana!, Eyvaah!, Ooh canıma değsin!...vb (Korkmaz, 1992:158)

Muharrem Ergin ise “Ünlemler kuvvetli vurgulu kelimelerdir. İki hecelilerinde vurgu umumiyetle sondadır. “Haydi” gibi vurgusu başta olanları da vardır, der.(Ergin,1972: 334)

Ünlem grubunun vurgusu konusunda ise Leyla Karahan ve M. Metin Karaörs “Ünlem grubunda vurgu, seslenme edatı üzerindedir.” açıklamasını yaparlar. (Karaörs, 1993:21) (Karahan 1991: 27-28)

1.5.6. Ünlemlerin İmlası

Türk dili araştırmacıları, ünlemlerin imlası konusundaki düşüncelerini şu şekilde açıklarlar: Muharrem Ergin, tek başlarına kullanıldığında ünlemlerin imlası konusunda bilgi verir. (Ergin, 1972:331) Buna karşılık Sıtkı Sağlam ise ünlem cümlelerinin imlasından bahseder.

Muharrem Ergin’e göre “Ünlemler cümle içinde geçmedikleri, tek başlarına kullanıldıkları zaman yazıda sonlarına umumiyetle ünlem işareti konur.”

Sıtkı Sağlam ise “Türkçenin Sözdizimi- Örneklerle Cümle Çeşitleri” adlı eserinde şu konulara da yer verir: “Ünlem tümcelerinde yalnızca ünlem anlamı varsa, ünlem olan sözcük ya da sözcük öbeğinden sonra (,) ya da (!); tümcenin sonunda da mutlaka ünlem işareti konur. Ünlem işaretinden sonra büyük harfle başlanır.” (Sağlam, 1977: 211-212)

“Oh! Dünya varmış!”

“Eyvah ne yer, ne yar kaldı!...vs.

Ünlem işareti tümce arasında ya da sonunda ayraç içinde olursa, alay, küçümseme, şaşma bildirir.

“İstanbul’ a yapılan alaturka (!) bisiklet yarışları, Şişli Büyük dere arasındaki toprak yolda olurdu. (Burhan Felek)

Ünlem hem ünlem, hem soru anlamı varsa, ünlemden sonra(,) veya (!) cümlelerin sonuna da mutlaka soru işareti konur.

Ayol! Sen neler yapmışsın?

1.5.7. Ünlemlerin Cümle İçerisindeki Yeri

Ünlemlerin cümle içerisindeki yeri kesin değildir. Başta bulunabileceği gibi, bazen cümlelerin sonuna da gelebilir. Kimi zaman cümleyi iki durak arasında kesebilir. Bazı ünlemler ise başlı başına cümle değeriindeki sözlerdir ve tek başlarına kullanılabilirler.

Tahsin Banguoğlu, ünlemlerin cümle içerisindeki yeri konusunda: “Kullanılıştta çoğu zaman ünlemden sonra o duygu ve dileği açıklayan bir cümle getiririz. Aynı ünlemler bazen cümlelerin sonunda kullanıldığı gibi daha çok cümle sonunda kullanılan ünlemler de vardır.” Şeklinde ifadelerde bulunur. (Banguoğlu, 1974: 396)

Oh! Hava biraz serinledi.

Hah! Tam istediğim gibi.

Haydi! İşinize bakın.

Lafı uzatmayalım, haydi!

Fazla konuşuyorsun, be! ...vs.

Haydar Ediskun bu konuda: “Ünlemler cümle değeriinde sözlerdir. Örneğin, bir tek Eyvah! sözü bize, konuşanın hangi ruh durumu içinde bulunduğunu anlatabilir. Bu nedenle ünlemler tek başlarına kullanıldıkları gibi, anlam gereğine

göre, cümlelerin başında ya da sonunda da bulunabilirler. “Yaşasın Türk Ordusu!” ya da “Türk ordusu yaşasın!... gibi” ifadesini kullanmıştır.(Ediskun, 1992: 322)

“Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi” de aşağı yukarı aynı görüşlere yer vermiştir. “Dildeki öteki değişmez terimlerin tersine ünlemlerin söz zincirindeki yeri konusunda tam bir tasnif yapar. (Cevat Emre, 1945: 553)

Ünlemler dizin bakımından üçe ayrılır:

1-Sona ulanan ünlemler:

-Böyle şey olur mu?

-Olur a! Niçin olmasın?

-Kardeş kardeşin malını satamaz mı?

-Satamaz a!

2-Başla ulanan ünlemler:

Hay Allah müstahakkını versin!

Ey bu topraklar için toprağa d

3-Başlı başına varlığı olanlar:

Eyvah! Ne büyük felaket!

Ay! Hiç olmamış! ...vb.

1.5.8. Ünlemlerin Cümle Değerinde Kullanılması

Ünlemler cümle içerisinde yer aldıkları gibi, tek başlarına da cümle görevini üstlenebilirler.

Muharrem Ergin “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde bu hususu açıklarken şu ifadeleri kullanıyor: “Bu edatlar umumiyetle geniş bir ifade kabiliyeti taşımakta,

bazıları, gerekince bir cümleinin yerini bile tutabilmektedir. Bir kısmı da bu ifade kabiliyetini ihtiva ettikleri ses unsurlarından, kendi ses yapılarından, bir kısmı ise bir arada kullandıkları cümlelerden alır.

İfadeleri ses yapılarına dayanan, ses yapıları bir şeye delalet edenler tek başlarına da vazife görebilir, kullanılabilir, bir şeyler ifade edebilirler. İfadeleri bir arada kullandıkları cümlelere dayananlar tek başlarına bir şey ifade etmez ve kullanılamazlar.” (Ergin, 1972: 331)

Tahir Nejat Gencan ise aynı konuda şunları belirtir: “Vurgu ve ses coşkunlukla, birden duygulanmanın etkisiyle ağızdan çıkıveren ünlemlere ve ünlem gibi kullanılan sözcüklere, türlü duygu değerleri kazandırır; onları birer tümce gibi geniş anlamlı kılar.”

“Yazık!... Afacan!...Yaramaz!...Dikkat!...vb” (Gencan, 1979: 48)

1.5.9. Ünlemlerin Cümle İçerisindeki Görevi

Ünlemler cümlelere üye olmadığı söylenmekle beraber isme dönüşerek türlü görevlerde kullanılır. Özne, belirtili nesne, belirtisiz nesne, dolaylı tümleç olarak görevlerde bulunabilirler.

Tahir Nejat Gencan bu konuda şunları söyler: “Ünlemlere eytişlerin tümcelerde üye olmamakla beraber ada dönüşerek türlü görevlerde kullandıkları görülür.”

“ Ya Rab bu aferin ne tükenmez bir hazinedir.” (özne) (Nabi XVII.)

“ Bu name o yar-ı cana gitsün

Bir ahtır asmana gitsin.” (Şeyh Galip XIII.) (yüklem)

“Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste.” (atasözü) (belirtili nesne)

“Ah deme ki düşman oh demesin.” (Atasözü) (Belirtisiz nesneler) (Gencan, 1979:492)

Hikmet Dizdaroğlu ünlemlerine öge olma durumlarını incelemiş ve ünlemlerin cümle içinde özne, belirtili, belirtisiz nesne, dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı) ve yüklem görevlerinde bulunabildiklerini belirtmiştir. Dizdaroğlu, ünlemlerin cümle içerisinde öge olma durumlarına daha çok dilbilgisi kuralları ile ilgili cümlelerde rastlandığını söyler.

“Ya”, “Elbette” “Olur mu ya canım?”lar sıralanıyordu peş peşe. (özne)

“Habire iner çıkardı of demezdi.” (belirtisiz nesne)

“ O, eyvallah’ı çok kullanır.”(belirtili nesne)

“İnşallah’a maşallah’a inanmaz” (dolaylı tümleç)

“Atatürk’ün söylevlerinde sıkça rastlanan öbekleşmiş ünlemler Ey Türk Gençliği (dir) Ey Türk İstikbalinin Evladı (dır), Türk Çocuğu (dur), Sevgili Vatandaşlarım’dır. (yüklem) (Dizdaroğlu, 1976: 30-110)

1.6. Metin Taraması Yapılan Eserler ve Kısaltmaları

A.İ.Y.İ.U.K.A: Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı

A.M.A. : Afyon Merkez Ağzı

A.Y.A. : Adıyaman ve Yöresi Ağızları

B.Y.A: Bartın ve Yöresi Ağızları

D.A. : Diyarbakır Ağzı

E.İ.A. : Erzurum İli Ağızları

K.B.A.Y.A. : Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

K.İ.A. : Kars İli Ağızları

K.İ.A.T. : Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar

K.Y.A: Kütahya ve Yöresi Ağızları

M.İ. A. : Malatya İli Ağızları

O.İ.Y.A. : Ordu İli ve Yöresi Ağızları

R.İ.A: Rize İli Ağızları

U.İ.A. : Uşak İli Ağızları

U.M.A. : Urfa Merkez Ağzı

1.7. Diğer Kısaltmalar

c: cilt

S: sayı

s.: sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

2. İNCELEME

ā,a,ā,aaa

Şaşkınlık, itiraz, kızgınlık, öfke, sitem, beğenme, takdir, çaresizlik, hatırlatma, ihtimal, alay, küçümseme ifade eden bir ünlemdir.

2.1. ā:

“Ā, ihdiyar baba.” (KİA, s.189)

“Ā, size de yüzer altın peşin maaş, peşgeç.” (KİA, s.190)

“ā yav gocaman olmuş bu görünmesin...” (AİYA, s.214)

“Éyī āgām, ā size on lira gidin...(AYA, s.146)

2.2. a:

A kız geldum kapına.(KİAT, s.155)

“Sallı göllerde iki Ermeni a o garşıdan yokuşa atları govaladılar.”(KİA, s.176)

“patron, ben azacığ gidim a burda bi tıraş olim.” (KİA, s.186)

“hekeyesi de ne işde a halı, a ğılı.” (OİYA, s.194)

“... a dışın düşmiş, yutmuş getmiş. (DA, s.115)

seğirdiyo, “elek alıñ a!...” (KYA, s.147)

Dedi, amma yaptıñ a, ráhmetlig. (AYA, s.145)

Dedim Hacı Emi ğızma ben saña bişi diyim a.(AYA, s.144)

2.3. ā:

“..., ā bu benim ğaşdıum adam ömele gelirke, gidēkene işi bişirdik...” (KYA, s.230)

ğalbır alıñ ā ğalbır alıñ ā ! başlēyo baırmā.(KYA, s.147)

2.4. aaa:

Aaa! Şimdi çocuğunu eline alırsın... (AYA, s.260)

aam, ağa

Seslenme ifade eden bir ünlemdir.

2.5. aam:

Benden taraf aam bu gafilayı İstanbul padişahına hedaye olarak götürür müsün? (KİA, s.162)

2.6. ağa:

Vay aléykümü salam Hasan Ağa!(KİA, s.355)

Dedi ki Asan Ağa(KİA, s.356)

åbo, abōv, öbu

Hayret, korku, şaşkınlık ve üzüntü ifade eder. Bugün sadece halk dilinde kullanılmaktadır.

2.7. åbo:

åbu, aradan bir hafta geçmiş. (KYA, s.156)

2.8. abōv:

gelir burda başa neler eder abōv...(MİA, s.376)

2.9. öbu:

öbu, aradan bir hafta geçmiş. (KYA, s.156)

acaba, aceba, acebe, ecaba, ecebe

“aceb” Arapça kökenli bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde “aceb” in zarf hali olan “acaben” den gelen “acaba” şekli kullanılmaktadır. Şüphe, tereddüt, merak ve sorma anlamlarını ihtiva eden bir ünlemdir.

2.10. acaba:

acaba siz ne diyon?(MİA, s.261)

2.11. aceba:

...telëfon çıKmadı fırkaya, märebe olan yerde aceba.(KYA, s.192)

2.12. acebe:

yapanadığımız ‘acebe dürüstliğimizden mı yohsa rızkımızın darlığından mı?(UMA, s.130)

2.13. ecaba:

...ecaba bura nere, nere değil derken...(AYA, s.159)

2.14. ecebe:

konışisan ‘ecebe ev sahibisinin müse ‘edesı var mı?(UMA, s.155)

aaḥ, ah, aḥ, āh, aḥ, aāh āh

Üzüntü ve acıma duygusunu ifade eder. Bunun yanında yanında özlem, kızgınlık, sitem, öfke, istek, küçümseme de ifade etmektedir.

2.15. aaḥ:

...K°anli elbiselayi G°orınca “aaḥ” deyip başliye ağlamağa.(AİYİUKA, s.173)

2.16. ah:

Ah yaylanın çümeni (KİAT, s.192)

“ah ölüm onnā sizi orda mı buldulā” dēya...(BYA, s.31)

ah ne datlı almamış dērsiy.(BYA, s.33)

2.17. aḥ:

-kim aḥ of edarsa yanuma G°aturicaḥsiz.(AİYİUKA, s.173)

aḥ dayım son vērırken, hayatınıza sādētlar...(KBAYA, s.140)

2.18. āh:

“āh geberesi, ḡaltaḡlā pādīṣah ıṣıvıyızı ḡofdü...” (BYA. s.30)

āh dēdim o pompalıdan bi dene alıvēseñ...(AİYA, s.285)

2.19. aḥ:

aḥ eminem eminem aslan eminem. (OİYA, s.246)

2.20. aāh āh:

aāh āh! benim başıma gelānnarı annatsam var ya ...(KBAYA, s.103)

aha, aḥa, aḥa, a’ḥa, ahan, ahandır, ahandır daha, ambaḥ

Gösterme ve buna baḡlı olarak şaşkınlık ifade eder.

2.21. aha:

...isTarsan ētma, ben aha gidacam ḡalıṣmiyacam. (KBAYA, s.87)

Aha éle, nası gevenniḡe ḡıḥdılar...(KİA, s.177)

“aha bi ‘melan! ḡel ustine... (RİA, s.211)

...“aha arka’daşı ḡeturdum.” dedi. (RİA, s.222)

öğüne düşom, diyom aha bu adam. (AYA, s.147)

Aha béle bu ğadar da var ağzı biliyoñ mu? (AYA, s.212)

Bu sever aha gidi, ha ha gidi... (DA, s.89)

Bizden eyiler aha şimdi söndüreceğ.(DA, s.90)

aha şu galınlıñ şışı şurasına goydular... (MİA, s.269)

aha! o heybeyi görürsen? oni getir. aha! aldım. (EA, s.85)

Aha soñu da bu.(KİA, s.371)

guz aha şu belek yollamış da suya vāmışmış.(UİA, s.217)

alicağsın hama bena bunun surmasını oG°rat ki aha sen oldun benim halum navolicağ diye.(AİYİUKA, s.173)

2.22. aħa:

aħa burda bī baçça var... (OİYA, s.321)

2.23. aħa:

... bi kapı açtık bal aħa beyle ahtı. (MİA, s.323)

2.24. a'ħa:

... bu mu dedik, a'ħa bu dedi.(KYA, s.166)

2.25. ahan:

ahan! ben de gelirem. ahan da inan, inanmırsan inanma.(EA, s.85)

ahan bugün gidecük, ahan yarın gidecük... (MİA, s.243)

aħan enişteniz. (MİA, s.348)

Ahan haci, ahan gardaşum, ahan vezir, ahan ben (KİAT, s.198)

2.26. ahandır:

Sorduğun ev ahandır! ahandır! o geder iş ki cırılana geder çalış ki, bitiresen.
(EA, s.85)

2.27. ahandır daha:

kor musan, iki sahaṭdır arırsan, ahandır daha!(EA, s.85)

2.28. ambah < ahan bah:

ambah, gene devamsızlığa başladı. (EA, s.85)

ala

Cümlelerin sonuna geldiğinde o cümlede anlatılan şeyin hoş karşılanmadığını veya ona şaşıldığını anlatan bir ünlemdir.

2.29. ala:

ala Kıрмаşma dedi. (MİA, s.322)

Allah alla, Allah Allah, alla hala, hala hallā

Kızgınlık, sitem, öfke ve şaşkınlık ifade eder.

2.30. Allah alla:

-Allah alla, bu it niya havliye.(AİYİUKA, s.148)

2.31. Allah Allah:

“allah alla sen oraya güzelce çıkdıydı, şinci ne uçundan enemeyosuy”
dèya (BYA, s.35)

2.32. alla halla:

alla halla ikkí gözden ma’zur (UMA, s.175)

2.33. halla hallā:

halla hallā, ḥoca dēyī: “ ya rabbi yisem... (UMA, s.125)

alo

Hitapla birlikte merak ve sorma ifade etmektedir.

2.34.alo:

“bi deḳḳe, 'alo falan kumaşın fīyetī ne ḳeder? (UMA, s.215)

aman, amandır, amanın, amanıñ

Farsça kökenlidir. Hayret, korku ve bıkkınlık ifade eden bir ünlemdir.

2.35. aman:

aman oğlum zinhâr zina etme hâ!(MİA, s.369)

-aman piraḥmiyasın, demişsala da dinnamadan ṭaşı piraḥmış. (AİYİUKA, s.138)

aman K°ardeş san nerelardaydun G°al boynuvan sarilem, demiş.(AİYİUKA, s.156)

-Aman pişi al. (KİAT, s.251)

aman oğul! gât bir ayniya baḥ, senin neren gözel.(EA, s.83)

aman ḥanım! ḡurbanın olim, beni bir gizle.(EA, s.83)

aman şoför deḳdi bu olmaz...(DA, s.107)

“... aman lala napacasay yap sen bilisiy” dēyala.(BYA, s.30)

Aman ne yaptın demiş.(AYA, s.160)

Aman şu Türk milleti, kellesizi béle, sağlamı nasıl diye, orda şehit düştü derler.(AYA, s.180)

Aman Amcabey gönderme yazış olur size dedim. (AYA, s.251)

2.36. amandır:

amandır! hele baş ki, ne âtdi. (EA, s.83)

2.37. amanın:

“amanın gız yetiş” dedi.(MİA, s.373)

-amanın, dedi, şu elin köyünün adamlā da ne çikin deyō, garı.(UİA, s.233)

2.38. amanıñ:

amanıñ yayıyom, küsüyom, göcam bōle ayā gırıldı...(KYA, s.230)

anā, anām

Şaşkınlık, hayret ifade eden bir ünlemdir.

2.39. anā:

anā gider, bakarım ki...(OİYA, s.169)

2.40. anām:

anām dedim beni kesēlē.(KYA, s.212)

anām _Allah yāndım dedi...(KYA, s.230)

avu

Gösterme bildiren bir edattır.

2.41.avu:

avu ip çekmenin yerine u baççī vèrmiş. (OİYA, s.321)

ay, ay hay

Acı duyma, heyecan, merak, şaşkınlık, korku ve üzüntü ifade eder.

2.42. ay:

...şoförin de omizina koydi ay dedi...(DA, s.107)

Ay benum sevdicéim. (KİAT, s.136)

ay oğul, gel bir baħım, gözen ne olmuş. (EA, s.84)

2.43. ay hay:

ay hay! şevketlim sağ olsun, ben gider o ğuşı gätirirem.(EA, s.85)

baba, babō

Kızgınlık, öfke ve şaşkınlık ifade eder.

2.44. baba:

-Ana!

-Baba (baba dawun, dawun, çor, çor baba, zuğkum)!ne bağırīrsan? (EA, s.85)

“Baba, İstanbul kim, ben kim? (KİA, s.162)

2.45. babō:

hepsí geliler ki babō... heyatta ne güller açmış, ne bülbüller öti...(UMA, s.234)

bağ bī

Seslenmek için kullanılan bir ünlemdir.

2.46. baḳ bī:

baḳ bī, diñne, saña bi şe dēverē mi.(KYA, s.226-227)

be

Kızgınlık, sitem, öfke, seslenme, teşvik, sevinme, alay, küçümseme, şaşkınlık, yalvarma ve tasdik duygularını içeren bir ünlemdir.

2.47. be:

... göyen nāparın be.(KYA, s.233)

“yatak yumadan asandım be herif” diyor...(MİA, s.347)

bura

İşaret, gösterme bildiren bir ünlemdir.

2.48. bura:

bura ğari! bele āhmeh yapılır mı?(EA, s.84)

can

Seslenme için kullanılan bir ünlemdir.

2.49. can:

ablacan! sene ğurban olim, bir bardaḡ su ver.(EA, s.83)

Aytekincan! bene de mehdih yazacaḡ mısan? (EA, s.83)

ceh ceh

Tabiat taklidi bir sestir.

2.50. ceh ceh:

bülbüller başladı, ceh ceh, ceh ceh, ötmege.(EA, s.85)

cıng

Tabiat taklidi bir sestir.

2.51. cıng:

altınlar cıng! dolapdan düşürler.(EA, s.85)

dā, daha

Çağırma ve hitap ifade eder. Anlamı kuvvetlendirmek için de kullanılır.

2.52.dā:

toprā bōle sürin dā(OİYA, s.215)

fassiye gidicēz asvat yola iniyosun _dā.(OİYA, s.197-198)

ben gelene ğeder gürci ğapısına gätsin dā'.(EA, s.84)

ġel ileri dā!(RİA, s.237)

“ula ç’imen bitmez olu mi? bu topraktu dā!(RİA, s.223)

2.53.daha:

deyme oğul daha! işde çalışır. (EA, s.84)

dadaş, daş

Erzurum yöresinde seslenme amacıyla kullanılan bir ünlemdir.

2.54. dadaş:

Dadaş! bu üzümü ğaça verürsen? (EA, s.84)

âhmet dadaş! yarın köşge gideh mi? (EA, s.84)

2.55. daş:

Evni daş! nasılsan, ey misen?(EA, s.84)

Sırrı daş! aḥşam bize geleceh misiz? (EA, s.84)

dē, dee, deyy

Mesafe bakımından uzaklık bildirir.

2.56. de:

başga yerledē, dē onnā... aırlıg.(KYA, s.234)

2.57. dee:

Dee ki ola! (KİA, s.367)

2.58. deyy:

Deyy, şindi Anteb'den, Haleb'den, onlar, gutnu ğumaş (AYA, s.272)

deélde, deéldi, deġil, deġıl,deġil ki, devül

EAT degül: düğü 'olmadığı'seklindedir. Deġil kendisinden sonra gelen olumlu fiile olumsuz anlamı vermek için kullanılır.

Bu bağlaç bugün Türkiye Türkçesinde - “deġil” şekliyle - üç şekilde kullanılmaktadır: 1) “i-” fiilinin olumsuz çekimini sağlayan olumsuz fiil olarak; 2) Bağlaç olarak; 3) Ünlem olarak. (Tiken, 2004: 65)

2.59. deélde:

Hanı ağıd a başga deélde.(AYA, s.255)

2.60. deéldi:

Esgiden beyle deéldi.(AYA, s.247)

2.61. değil:

... eyle bildigün gibi değil.(MİA, s.243)

2.62. değil:

kardan da değil anaparadan .(UMA, s.217)

2.63. değil ki:

şimdiki gibi değil ki ayrı ev donadasın da...(MİA, s.262)

2. 64. devül:

şimdi öle devül.(OİYA, s.293)

deh çüh

Binek veya koşum hayvanlarını yürütmek için kullanılsn bir ünlemdir.

2.65. deh çüh:

deh çüh deh çüh! bu yaralı beygiri gätirdi.(EA, s.85)

di

Kuvvetlendirme fonksiyonlu ünlem edatıdır.

2.66. di:

di dön, eve gideh! haydi dön, eve gidelim! (EA, s.84)

Di gel oğlum, bu bizim harcımız degil, başha iş tutaḥ.(EA, s.84)

size ne di yiñseniz gözel bekmez vâ... (MİA, s.332)

topizin beliniñ dâyağı di yeter ulan (MİA, s.345)

dey

Yer bakımından uzaklık bildirir.

2.67. dey:

top gätđi dey ğarşıya wurdı.(EA, s.85)

diā, diya, diyá

Gösterme ifade eden ünlemlerdir.

2.68. diā:

diya! enişden cızmalari, al gät. diyĩr ki hırhız diā! gelin ne ädersez ädin.(EA, s.85)

2.69. diya:

hemide diya şorda benim foturafım da onun böğründe.(MİA, s.341)

Diya fotoğraf orda ya baħ.(AYA, s.206)

2.70. diyá:

... diyá işte aslı cinsi.(MİA, s.358)

e, ę, ē, ee, eē, eé

Kızgınlık, sitem, öfke, tasdik, seslenme, istek, temenni, teşvik, üzüntü, övünme, özlem, çaresizlik, acıma, sevinme duygularını ifade eder.

2.71. e:

Nası gabardun e giz (KİAT, s.186)

“E öyledir padişagım” dir.(KİA, s.162)

sızılıyı e neyine ağılyıñ anam yirmi sene olmuş...(MİA, s.254)

e! bu da olur mi? (EA, s.84)

E gel diyidi gidaḥ Ben ü Sen'e, ya Haramsuyu'na (DA, s.87)

E ne soracaḡam, siz arilarin ii bitmez...(DA, s.87)

E oḡlım niye yaḡon kaḡıtları? (AYA, s.143)

2.72 :

Eḡ beyas entareli.(KİAT, s.148)

Eḡ vay vermēyim sā, bimi kelle ġibi...(KİAT, s.133)

Yemin etme  ḡuaḡ (KİAT, s.203)

2.73. ē:

“ ē sōzumu ġeri aldım...(KBAYA, s.88)

“ Ē, bu ġetdikten sora bu ġız dūinir.” (KİA, s.190)

“ ē ana buba siz bizi biradıyız.” (BYA, s.31)

“ ē bu ġızıy eḡi dilāverini isdeya.” dēya.(BYA, s.31)

2.74. ee:

Ee, var amma béyle diḡnenecek masal deél...(AYA, s.258)

Ee gözini sevdiḡım, peki dedim...(AYA, s.252)

2.75. eē:

“eē! ne gördün?” (KBAYA, s.107)

“eē! ne yapıḡ” diyi...(KBAYA, s.99)

2.76. eé:

“eé nasıl èdacam? (KBAYA, s.111)

efendim

Hitap için kullanılan bir ünlemdir.

2.77. efendim:

“-bu adamın devesini nasıl gördünüz?” efendim deve devamlı bi tarafına gidermiş.(MİA, s.357)

eh

Peki, tamam, beğenme, takdir, tasdik, kızgınlık, sitem, öfke, alay, küçümseme duygularını ifade eder.

2.78. eh:

eh! artıh gulturduh, şindi dorği eve gideh.(EA, s.83)

eh senle olam, orda bir ip var ımış.(MİA, s.253)

“eh, oğlum” dedi, “kızı° mi kı ‘kultardun,” dedi.(RİA, s.200)

eh canıñ cē eneme hesābı dedilē...(AİYA, s.249)

e helbet

Onay belirten bir ünlemdir.

2.79. e helbet:

E helbet, onu da diyi mi? (AYA, s.165)

e işde éle

Tasdik anlamı ifade eder.

2.80. e işde éle:

E işde éle, siz nasılsınız, anañ nasıl? (AYA, s.150)

éle, ôle

Gösterme ifade eden bir ünlemdir.

2.81. éle:

Éle tigğat duracañsın ki beyazın üstüne atlıyorsın.(KİA, s.181)

2.82. ôle:

...ôle mi? dedi. evet efendim dedim.(UİA, s.242)

evet, ávát:

Tasdik ve onay bildirir.

2.83. evet:

evet bu getüdü, getüdü emme ben dëllendirdim bunu, diya.(OİYA, s.228)

evet lisânımız birez gabâ düşerse de...(MİA, s.325)

2.84. ávát:

ávát èy bânım değerlı ve badem şekerlı her türlü dilden anlıyan...(KBAYA, s.189)

eēy, ēğ, ey, ēy, ēy, ey, èy:

Seslenme ifade eden bir ünlemdir.

2.85. eēy:

“eēy! diyi zavallı, senin dedı ğarının gocasıynan...(KBAYA, s.103)

2.86. ēğ:

“ēğ deduk, “ağabey,”oturdukdán sōra... (RĪA, s.223)

“ēğ! şaşāyim o aķıla, sen koc’a bi pādişah olasun da...”(RĪA, s.243)

2.87. ey:

Ey kıız senun yüzünden (KĪAT, s.151)

ey! begemice, müsedden olurs artıh gidim(EA, s.84)

ey allāhım yā rabbim (AĪYA, s.204)

uyan ey sevduG°um G°or nalar oldi (AĪYĪUKA, s.126)

-ey abdi hafız benum bir terefum K°uri bir terefum yaş.(AĪYĪUKA, s.128)

Ey ağalar (KĪA, s.161)

“Ey, on ikinci firğa.(KĪA, s.167)

Ey ne bileyim, çamaşır günü olaydı kaçacahtıh...(DA, s.90)

“ey insanoğlu birar tana daha yè!(KBAYA, s.108)

yeter ey dil nice bir remz ile ma’na okıruz. (UMA, s.136)

2.88. ēy:

ēy! alt vurdi. ey! üst vurdi.(RĪA, s.211)

ēy meleklerim anladınız mı nebimin hak nebi olduğunu...(MĪA, s.369)

2.89. ēy:

Ēy picağum picağum(KĪAT, s.167)

2.90. ey:

Oķu ey ulu taşimi (KĪAT, s.143)

Tedīm ey közelum (KĪAT, s.135)

2.91. èy:

ávát èy báním değerlı ve badem şekerlı her türlü dilden anlıyan...(KBAYA, s.189)

ayvah, eyvah, eyvah

Üzüntü, korku, telaş ifade eden bir edattır.

2.92. ayvah:

E ayvah ay? (KİA, s.365)

2.93. eyvah:

-eyvah ben buni kesicağidum ha!(AİYİUKA, s.125)

2.94. eyvah:

eyvah dedim, ben bu işi yapamam, dedim...(OİYA, s.275)

eyvallah

Beğenme, takdir duygularını belirtir.

2.95. eyvallah:

eyvallahum vardu tağı aşana(AİYİUKA, s.119)

fevgale

Beğenme, takdir duygularını belirtir.

2.96. fevgale:

...fevgale işte güzel güzel oturur, gağarlardı.(MİA, s.266)

ğarđaş

Seslenmek için kullanılan bir ünlemdir.

2.97. ğarđaş:

“Ġarđaş” diyir, “gel bu köyde” diyir...(KİA, s.194)

ġız:

Seslenmek için kullanılan bir ünlemdir.

2.98. ġız:

Dedi “ġız. Devriş geldi mi?” (KİA, s.176)

ġūūrt

Tabiat taklidi bir sestir.

2.99. ġūūrt:

Ġūūrt dedim, bi vurdu bana ħeyliġin üzerine, yav yūraġım yarılcaġ.(AYA, s.212)

ġözel

Beġenme, takdir bildiren bir ünlemdir.

2.100. ġözel:

Ġözel! Bu daġdan aşmaġ olu mu? (KİA, s.368)

ġıjj

Tabiat taklidi bir sestir.

2.101. ğıjj:

hade bu şenígler gèttíhtan soyra gene ğıjjj dèdí...(UMA, s.250)

ha, hâ, há, hā, ħā, haa, haā:

Tasdik, şaşkınlık, tembih, beğenme, takdir, alay, küçümseme, kızgınlık, sitem, öfke, hatırlama, sorma, işaret etme vb. duyguları ifade eder.

2.102. ha:

Var ħha purda pir yılan.(KİAT, s.170)

ha bu ħeziranun birinci ğünü dèyil..(KİAT, s.134) i nin üstünè gelecek.

-Koy ha oriya tedi.(KİAT, s.172)

bi ha bu ağacın tepesuna çıhem da baħem demiş.(AİYİUKA, s.149)

-eyvah ben buni kesicağıdum ha!(AİYİUKA, s.125)

ğarıla ha şinci geberecek dèyi beklèken òlana bi şey olmaya.(BYA, s.32)

ha bu ‘tuk’ an seni° n midu?’ dedi. “hē, benumdu.” (RİA, s.224)

çocuxlarıñ bulunduĝu yerlerde yāma ha yāma ha (AİYA, s.256)

ha burdan da bunu işlèsin.(AİYA, s.225)

Ha ev derdi, ha iş derdi, ha çoluğ çocuğ derdi.(DA, s.95)

Ha oğlan, ha kız dedim.(DA, s.124)

o vaħıt da Mustafa Kemal yeni çıħmıř işte ha.(MİA, s.243)

kim vursa belli olur ha.(MİA, s.332)

ha anın suratından zatan bu telefonu sattım.(UMA, s.152)

...dediler: “yav, bız az çoğ yatmıřıĝ ha!(UMA, s.159)

De ha!(KİA, s.364)

... ben gózumnan górdum bu adamı ha.(KBAYA, s.87)

..., ha babam, dé babam, ha babam, dé babam, övla yahın_oli.(KBAYA, s.92)

ha onın suratından zatan telefonu sattım.(UMA, s.152)

...dèyiler: “yav, bíz az çoĥ yatmışıĥ ha!(UMA, s.159)

... şimdi de o ne diyecēdim ha.(MĪA, s.264)

2.103. hâ:

dorgu sóyleyem bulguru yemiyolar hâ.(MĪA, s.361)

2.104. há:

eskı dertlerden ne bıleyim? olar ģelu geċ’ miş, ónuttuk há.(RĪA, s.253)

2.105. hā:

... hā işde_ónun sūt gız gardaşının gocasının...(KĪAT, s.134)

şunuñ adına_mĩ? bunun adına hā?(KYA, s.203)

... on on bēş matıra genişliĝi hā iştadadam demişTı ki...(KBAYA, s.92)

2.106. ĥā:

şunuñ adına_mĩ? bunun adına ĥā? (KYA, s.203)

2.107. haa:

haa! darhal gidallar, yapalar...(KBAYA, s.83)

aĝanın ĝarısı diyi haā! (KBAYA, s.101)

2.108. haā:

haā, harP biraz durdı.(KBAYA, s.118)

habu

Gösterme, işte anlamını taşıyan bir ünlemdir.

2.109. habu:

Cirecek mi koynuna Habu cennetli eller.(KİAT, s.157)

Hacı boba

Hitap için kullanılan bir ünlemdir.

2.110. Hacı boba:

-Hacı boba, senun gız çocūn varana gadar...(KİAT, s.195)

ḥād, hadè, hādè hadè, hade, ḥade, ḥādè, ḥadè, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin, hedi:

Emir, teşvik, azarlama, inanmama, davet, meydan okuma anlamlarını taşır.

2.111. ḥād:

... birağın dedi, ḥād olum birağdınnan gitdi hemen.(KYA, s.185)

di haydının gideh, olan olmuş, biten bitmiş.(EA, s.84)

2.112. hadè:

“hadè padişah seni isti.” (KBAYA, s.99)

“ hadè gedın işıza” dèyi. (KBAYA, s.86)

2.113. hādè:

“hādè gèt gèt” diyi.(KBAYA, s.102)

2.114. hadè:

hadè etegine, artıḥ bu bebeg aldıḡı yère düştı.(UMA, s.250)

2.115. hade:

... ha ha gidi, bağırlar, hade bagırlar.(DA, s.89)

2.116. ħade:

durun siz baķam ħade durduķ biz.(KYA, s.212)

2.117. ħādē:

ik _üş gününe duruyōduķ ħādē baķam yanana tāruza.(KYA, s.185)

2.118. ħadē:

ħadē, deprem _oldu, evlē damlā göşTü.(KYA, s.229)

2.119. hadı:

-O da aldi naĥdari, hadı paraber kidalum.(KİAT, s.172)

2.120. hadi:

Hadi oğlum nêrden geldisen orıya git.(KİA, s.197)

hadi gidek evlenek.(MİA, s.320)

“hadi ğuşu kesdüdüy bu avuçdan ney _isdeyosuy” dēya...(BYA, s.35)

... ondan sōra deydiler di hadi ğidaĥ biz bize tütłıga.(DA, s.118)

hadi yalla babam, yalla hadi.(DA, s.89)

Kef _ederdıĥ hadi yalla babam...(DA, s.89)

2.121. ħadī:

gidince ğadā, ħadī, eltīsi çıkıyo.(KYA, s.227)

2.122. hayde:

ertasi G°uni candama gena gâldi dedi ki hayde sani padişah
çağiriye.(AİYİUKA, s.162)

2.123. haydê:

boynuna taḥallar haydê gêt.(KBAYA, s.83)

2.124. haydı:

haydı baḥım buruya gelecân aṇaşıldı.(MĪA, s.375)

haydı cidalum yavrum.(KĪAT, s.150)

2.125. haydın:

Haydın bu köyden kaçalum.(KĪAT, s.154)

2.126. haydının:

di haydının gideh, olan olmuş, biten bitmiş. (EA, s.84)

2.127. haydi:

Haydi cidalum yavrum.(KĪAT, s.150)

Haydi penum oğlum nēnni.(KĪAT, s.140)

sabunu çaldın mı beyle ardan haydi kópük daşar ıdı.(MĪA, s.254)

di gel, di sen de gel, haydi! haydi! sabah oldi, gaḥ. (EA, s.84)

2.128.haydin: haydi< haydi+n< haydi sen:

Haydin iş aramıya.(KĪA, s.186)

haydin diyi başımıza geleni söylüyek diyiler.(MĪA, s.253)

2.129. hedi:

“Hedi” diyir, “bir daha gideceksin.” (KĪA, s.172)

2.130. hāh:

Tasdik anlamı taşıyan bir ünlemdir.

hāh şinci birin túrucuy birini keserin” dēya.(BYA, s.34)

hana, hana, hanā, hanı, hani:

Sitem, nerede, ne oldu, nerede kaldı anlamında kullanılan bir ünlemdir.

2.131. hana:

ē, biriniñ ikisiniñ var ııııı, parayı alıP geliyo. hana benim.(KYA, s.217)

...bükürec (: Bükreş), hana (:hani),...(KYA, s.202)

2.132. hana:

hana öle fazlâ arlıg vemeyiz biz.(KYA, s.234)

2.133. hanā:

falan deyo, işTe hanā, onu demeyen ğārī.(KYA, s.148)

2.134. hanı:

hanı ôle ki türkiyenin hemen hemen yarısından fazla afyondan araba gidēdi.(AİYA, s.238)

“hanı hociya güveni ya.(UMA, s.215)

Hanı anamın günü, hanı babamın günü? (AYA, s.152)

2.135. hani:

cāmiler ağlaşır hani müslümannar deye.(UİA, s.287)

...evlerin hani susuz değil misin? (MİA, s.317)

bi öküz alıp da bununнан gün geçiremezdin hani.(MİA, s.290)

hav

Tabiat taklidi bir sestir.

2.136. hav:

hav! giderse gätsin. ‘bana ne, giderse gitsin.’ (EA, s.84)

havo, havu

Gösterme ifade eden bir ünlemdir.

2.137. havo:

eysi havo suy K°arşıya geçaḡ da orda nikah olaḡ.(AİYİUKA, s.173)

2.138. havu:

hêç bōle bī inanılmış bī evliya havu depede.(OİYA, s.169)

hay allah

Şaşkınlık, üzüntü, kızgınlık, sitem ve öfke duygularını bildirir.

2.139. hay allah:

“hay _allah” dēya.(BYA, s.34)

hay hay

Tasdik anlamı taşıyan bir ünlemdir.

2.140. hay hay:

Yemen padişahına hedaye olarak götürür müsün? “Hay hay götürim.”(KİA, s.161)

sen da dē hay hay padişām.(KBAYA, s.100)

Rus kıralı hay hay puni anladun.(KİAT, s.163)

hayvah, hey vah, heyvâh

Üzüntü, acıma duygularını belirtir.

2.141. hayvah:

o zaman diyecağsın ki hayvah.(MİA, s.384)

hay vah! dedi, gene işıklar söndi, dersim galdi.(EA, s.83)

2.142. hey vah:

hey vah! güğümü çeşmede unuttum.(EA, s.83)

2.143. heyvâh:

“ nasıl argıdı” diyi heyvâh benim anamın cigeri...(MİA, s.348)

hay vah hay, hey vah hey, hey vah hey

Üzüntü anlamı belirten bir ünlemdir.

2.144. hay vah hay:

hay vah hay! gördün mi âtdigini, gene içmiş gezir.(EA, s.83)

2.145. hey vah hey:

hey vah hey! bacımız ölmüş.(EA, s.83)

2.146. hey vah hey:

“hey vah hey! bu da başıma geldi.(KBAYA, s.94)

hayır, hayır, hayır hayır:

Reddetme anlamı taşır.

2.147. hayır:

şindi duyuluyō yanı şuna variceñ bunu alıceñ hayır ona varmam...(AİYA, s.216)

“hayır” derler.(MİA, s.378)

2.148. Һайыр:

Һайыр efendim. yok yaya (OİYA, s.271)

2.149. hayır hayır:

hayır hayır olmaz, dedim.(UİA, s.257)

he, hé, Һе, hē, hee

Soru, tasdik, kızgınlık, sitem, öfke anlamlarını taşır.

2.150. he:

Ben kaçtım he dedim oğlum...(DA, s.124)

He vala, biz bilmidih.(DA, s.121)

ne he ne yoҺ.(MİA, s.242)

ne işe geldiniz? ölem he.(MİA, s.324)

yämegin yädin mi? he, yedim. Naci sinemaya gätdiz mi därse, he! diyeh.(EA, s.86)

Ola o parayı sahabına verdin mi? he vallah! verdim.(EA, s.87)

... bu safar sana yaramı he!” (KBAYA, s.93)

-he rehmete gettí, cıgara verím içi mísız? (UMA, s.151)

he, esgiden güleş édílardı.(OİYA, s.240)

2.151. h :

Ben hangi u aklarla g u ıyd m h , be  m divanimda...(K AT, s.134)

2.152.  e:

- e helbetde g nu urum y .(K AT, s.133)

2.153. h :

“ h ” d yi benim yanımdaydı...(KBAYA, s.94)

2.154. hee:

hee! bi a ı o  urbanın    rına bıra ıdı .(KBAYA, s.92)

he mi

Tasdik anlamı ta ır.

2.155. he mi:

buni bene ver rsen, he mi!? dedigimi duy rsan, he mi!? (EA, s.85)

helbe, helbet, helbet de, helbetTe, helbette yau

Tasdik ifade eden bir  nlemdir.

2.156. helbe:

gelin helbe  yledir.(M A, s.312)

2.157. helbet:

helbet alacam.(O YA, s.313)

helbet gelece im dedim.(M A, s.264)

2.158. helbet de:

Helbet de, körpüyü anam derdi ki...(AYA, s.182)

2.159. helbetTe:

...âyetleri seçerek oğuyun eyle deâmi gardaş helbetTe canım.(MİA, s.244)

2.160. helbette yau:

helbette yau iki üç ay sürmez vallaha.(MİA, s.290)

hele

Gösterme anlamı taşır.

2.161. hele:

“hele gidaḥ, baah babamızın mezerinde ne êtdi ğardaşımız? (KİA, s.180)

hey, hêy

İkaz, seslenme, kızgınlık, sitem, öfke, acıma, alay, küçümseme, sevinme anlamlarını taşır.

2.162. hey:

Bize de mehtup bıraḥıllar: “Hey aḥmaḥ Türlhler.”(KİA, s.167)

Ele halay teperdiler ki hey babam...(DA, s.93)

hey! bene baḥ, çocuḥlar nicoldi? (EA, s.84)

hey yarenne hey (UİA, s.311)

2.163. hêy:

Hêy dedum koynuma(KİAT, s.206)

hey hay huy

Seslenme edatıdır.

2.164. hey hay huy:

hey hay huy gazannar ınan geliyodu yemekler...(OİYA, s.320)

hey ölüm

Seslenme belirtir.

2.165. hey ölüm:

neler oldu hey ölüm.(KYA, s.193)

hı, hı

Tasdik belirten bir ünlemdir.

2.166. hı:

bunu yüz on bine niye satısan, hı? (UMA, s.179)

2.167. hı:

-hāfızın gelinğayası hı! (KYA, s.155)

hış

Tabiat taklidi bir sestir.

2.168. hış:

buğda yere töküldi, hış! (EA, s.85)

hi

Şaşırma belirtir.

2.169. hi:

Mustafa Kemal'in resmini görünce hi' Mustafa Kemal dedi...(DA, s.114)

hoy

Seslenme bildiren bir ünlemdir.

2.170. hoy:

Hoy kemeçe kemeçe (KİAT, s.147)

hū

Seslenme bildiren bir ünlemdir.

2.171. hū:

“ hū! benim burdu canım sıkılır” (KYA, s.159)

işde, işte, işTe, işti:

Sevinme, gösterme anlamını içeren ünlemlerdir.

2.172. işde:

unnar şimdi işde oynama şeyine başlalllar.(OİYA, s.253)

Dedim “işde, bèle bèle, ayağım gırılmış.(KİA, s.166)

Şindiki şo zat işde. (AYA, s.206)

işde şu muhdar, şu hatıp.(UİA, s.259)

Bi h  k  t daha s  leyim mi i  de durki bu b  le, yani bi   ey...(AYA, s.163)

i  de   onu  amadık der,   onu  maa l  zum yok deriz.(KYA, s.218)

2.173. i  te:

i  te   le.(UMA, s.150)

i  te artıh   aftada dev  m   didi.(DA, s.91)

... yaz g  n  yd   i  te o sıralar artıh endih.(M  A, s.301)

...i  te a  alık golay mı olur (M  A, s.347)

2.174. i  Te:

... hasta i  Te   uram   ıry   buram   ıry   (A  YA, s.223)

pancarı da i  Te   nce fas  lleyi b    r  s  n g  zel.(O  YA, s.279)

u   azu  ları i  Te ıyıp b  le do  uyok.(O  YA, s.294)

2.175. i  ti:

i  ti   en  l   (oyun)   ıkr  yola.(KYA, s.224)

  eren

Kez, defa anlamlarını ta  ır.

2.176.   eren:

  ki   eren    breyi mayıs   yına aldun mi,   ki   eren ‘verdun mu    brey’ o daa eyi   ’ay veriyi.(R  A, s.239)

ke  ke

Fars  a k  kenlidir.   zlem veya pi  manlık duygularını belirten bir   nlemdir.

2.177. keşke:

benim ıstedıKlerım şēleri dünyada vemeyidiñ de keşke hepsini āhireTde vereydiñ.(AİYA, s.188)

küt

Tabiat taklidi bir sestir.

2.178. küt:

yā birisine küt dēdi...(OİYA, s.198)

ā len, ē ula, la, lā,lā, lan, lē, len, lēn, ola, óla, ula, ulá, ulā,u°la, ú°la, ulaaan, ulan,

ulán

Seslenme, kızgınlık, sitem, öfke, beğenme ve takdir duygularını ifade eder.

2.179. ā len:

mēmed ā len mēmed ā, n oldu, diya. (OİYA, s.227)

2.180. ē ula:

ē ula sen bu keder konuşısın ‘ecebe ev sahibısının müse’edesı var mı? (UMA, s.155)

2.181. la:

la ğardaşlık şu horuz ūnan ğoyunu, diya...(OİYA, s.222)

Şeh ehli islāmmısın la dedim.(AYA, s.144)

Ben yapığım işin hesabını bilmom mu la? (AYA, s.144)

Éle de’va mı olır la, yağnış hesap Bağdad’dan döner.(AYA, s.143)

Geçirmesen bile la Hāsen üç yüz kâğıt baña eksik ver.(AYA, s.144)

... la Ahmet ğap ğap... (AYA, s.200)

2.182. lâ:

lâ hêç saap çıkmıyo.(OİYA, s.291)

2.183. lā:

Lā yalān işde, tükenin _ardadı...(AYA, s.146)

2.184. lan:

lan diya şimdi bunar arkadaşları ğalkı° urdan. (OİYA, s.224)

Dedi, birağ lan, babañ gibi işime karışma.(AYA, s.190)

Sen burda ne arañ lan? (AYA, s.168)

2.185. lē:

... seniñ adın ne lē? (KYA, s.207)

2.186. len:

len biz netcez dokuz ay suyu? (UİA, s.239)

öteki usta len baña çalış on lireye orda çalışma da ge on beş lireye bende.
(AİYA, s.222)

2.187. lēn:

kapıyı açalar çıktı de lēn ele...(MİA, s.269)

2.188. ola:

“ola arkadaşlar, gelin bu ğanala başlayah.” (KİA, s.186)

“ola sen benim anamı ağla.” (KİA, s.163)

“ola, anağız ne oldu?” der. (KİA, s.209)

ola! bu bizim ähmet, dur bir seslim.(EA, s.83)

2.189. óla:

..., deli kardaş evde kaldı, “óla,” dedi...(RÍA, s.218)

2.190. ula:

ula, bi şe gelmedi akluma. (RÍA, s.237)

ula bu kimdu hala bañem na diye. (AİYİUKA, s.120)

ula siz beni asmışTız niya bırañTız?(KBAYA, s.102)

Şeker ğonmamış buna ula, bunlarda mı şekersiz.(AYA, s.267)

... millet yiteliyi ula töbe de, töbe de. (MÍA, s.251)

sen necisin ula mapusânda toprañ basdı istiysen.(MÍA, s.151)

ula dëyem kel dermeniní bulsa gendí başına yañar. (UMA, s.152)

2.191. ulá:

-Ulá ha gıyak iş balık dedüñ lafdan anar mı? (KİAT, s.133)

2.192. ulā:

Bu yedi buçuñ kâğıt ulā nēy, ulā nēy, ulā ney? (AYA, s.145)

2.193. u°la:

u°la ğardaşım ne ğaçahcısı...(KBAYA, s.105)

2.194. ú°la:

ú°la déyi nedisiz babam.(KBYA, s.94)

2.195. ulaaan:

“ulaaan! devlet buna mı verecañ?” (UMA, s.217)

2.196.ulan <ólan<oğlan<oğul-an:

ulan san delilandun mi? (AİYİUKA, s.129)

ulan, diya geç ğaldīz, diya...(OİYA, s.225)

kemerim de yastığın altında ulan bunlar yastığın altını silah diyi gurdalarlar.(MİA, s.243)

“ulan bu cereyan gidi...” (UMA, s.154)

“Ulan Şero, gelin daşıyaḡ.” (KİA, s.186)

2.197. ulán:

Ulán sen arāyisin (KİAT, s.203)

merhaba

Selam ifade eder.

2.198. merhaba:

“Mehraba asger” dedi.(KİA, s.167)

mi, mu

Soru edatı olarak kullanılır.

2.199. mi:

saã söylëym onlar begendi mi tamam oliydi.(MİA, s.245)

Ciňgan ğızı diynē mi!(BYA, s.35)

Ben size bir şey diyim mi? (AYA, s.143)

... baňa yakışcek mi ôle keyen, demiş.(UİA, s.304)

... ayetleri seçerek oḡuyun eyle deâ mi gardaş helbetTe canım.(MİA, s.244)

bu çok dē_mi deriz biz.(KYA, s.219)

2.200. mu:

sıvalı ävleriñ tozu mu olūr (AİYA, s.179)

nedir

Soru edatı olarak kullanılır.

2.201. nedir:

Ana! –Nedir!? –Bene birez su ver.

Şah, nedir! oğlum, dādi.(EA, s.85)

o, ō

Şaşkınlık, beğenme, takdir, alay, küçümseme, tasdik anlamlarını taşır.

2.202. o:

“o, ‘nene,” dedi...(RİA, s.199)

2.203. ō:

“ ō! ōlum biz bunu nası bozalım” dēya...(BYA, s.30)

of

Telaş, pişmanlık, yorgunluk, sabırsızlık, can sıkıntısı, karamsarlık, çaresizlik ve üzüntü anlamlarını taşır.

2.204. of:

büyük kız da beyle kölgelere yatırıyōm ben “of” demiyorum.(MİA, s.362)

of Sürmene yaylası.(KİAT, s.136)

“ Of gızım” diyir...(KİA, s.188)

kim aḥ of edarsa yanuma G° aturicaḥsiz.(AİYİUKA, s.173)

oğ, õğ, oõy, õv, oy, õy, oy õy

Seslenme edatı olarak kullanılan bir ünlemdir.

2.205. oğ:

-“oğ! ula ‘O’mer ‘hoşg’eldun, sefā ġeldun.” ‘dedi.(RİA, s.222)

2.206. õğ:

õğ! eyidu.(RİA, s.240)

2.207. õoy:

“õoy dēyi...” (KBAYA, s.112)

2.208. õv:

bu ojdağar geldi, “õv!” dedi...(RİA, s.198)

2.209. oy:

oy kemeñçe kemeñçe (KİAT, s.148)

oy deşunner deşunner (KİAT, s.145)

oy! sene ġurban, her dādigimi yapmışsan.(EA, s.84)

oy ġidi mubareḳ, haçan ḳoḳini duydum...(KİAT, s.133)

2.210. õy:

tası kapan geliyi õy bacım dēyi...(MİA, s.252)

2.211. oy õy:

yaradana ġurban olam oy õy (MİA, s.356)

oğul, oğul, ölüm

Seslenme ifade eden bir ünlemdir.

2.212. oğul:

Ey diyi oğlum benim halım budur.(DA, s.64)

Diye ulâ oğul bu nedir? (DA, s.64)

2.213. oğul:

-oğul bu evda bişe var bu nayun nasıdu? (AİYİUKA, s.174)

“ Oğul” der, “senin babağın çocuğu olmirdi.” (KİA, s.179)

2.214. ölüm:

-Ölüm, nereye kidēysin tēmiş.(KİAT, s.200)

... ölüm haydi kidalum.(KİAT, s.172)

oh, oh, oh

Sevinme, rahatlama, beğenme, takdir anlamlarını taşır.

2.215. oh:

anneleri diyer ki “yavrum, oh yavrum” diyer...(KİA, s.214)

2.216. oh:

Mirzam orda otdu; oh dedi.(KİA, s.371)

2.217. oh:

oh bi yemâk ta yerum ya...(RİA, s.241)

oho ho, ohōv

Abartma ifade eder.

2.218. oho ho:

Ohoho! Bizim küncülüğümüz vardı.(AYA, s.269)

2.219. ohōv:

herif baktı ki, ohōv! tatliler olmiş...(RİA, s.208)

olsun

Tasdik ve onay anlamlarını taşır.

2.220. olsun:

olsun yaşınnar diya.(OİYA, s.221)

olū, olur

Tasdik ve onay anlamlarını taşır.

2.221. olū:

“olū, al- vōrun yalavuz sen gücüyü üzme” dēya.(BYA, s.31)

2.222. olur:

olur, evde yapar yērsin.(OİYA, s.242)

oşd! oşt!

Tabiat taklidi bir sestir.

2.223. oşđ! oşt!:

oşđ! oşt! çoğ ürme, sene bir gün helbet soraram buni.(EA, s.84)

ōoy

Acı duyma duygusunu belirtir.

2.224. ōoy:

“ōoy dêyi...” (KBAYA, s.112)

öōf öf

Can sıkıntısı ve memnuniyetsizlik belirtir.

2.225. öōf öf:

öōf öf, hava da hava, yağmırlı ve ğarlıdır.(KBAYA, s.138)

paşa

Seslenme belirtir.

2.226. paşa:

Ayten paşa! yämegin bişirdinse bize gel.(EA, s.84)

Sema paşa! anan evde mi? tezengil gelecehmiş.(EA, s.84)

peç'i, peké, pekey, pekēy, pekêy, peki, pekî, peķî, pēkki

Tasdik anlamı taşır.

2.227. peç'i:

‘peç’i. Ādem babamuz k̄i dúnya yúzine ğeldi...(RĪA, s.263)

2.228. peké:

“hāyir doktorum, Kale maĝlesindenim.” dedum. “peké” dedi.(RĪA, s.208)

2.229. pekey:

pekey! senin dādigin olsun, buni alaḥ.(EA, s.85)

2.230. pekēy:

- Pekēy hoca efendi.(KĪAT, s.175)

2.231. pekêy:

“pekêy, kalāyim.” dedi.(RĪA, s.218)

2.232. peki:

Peki aĝam dedim.(AYA, s.143)

-peki, demiş.(AĪYĪUKA, s.127)

“peki” dēyılar.(KBAYA, s.93)

“ Peki, Ġaldırır daşı, atiller...”(KĪA, s.178)

peki daḥa ne gördün? (OĪYA, s.313)

... peki gızın da göynü var mı? (MĪA, s.353)

2.233. pekī:

-Pekī beyzādem, anlāyırım amá...(KĪAT, s.134)

-Pekī hoca paba, koyáyim da sora kele al harcarum.(KĪAT, s.175)

“ Pekī pādişaĝım” dedi...(KĪA, s.197)

2.234. pēkī:

-Pēkī; ana pen bu adam parasini alup vēreyim...(KĪAT, s.176)

2.235. pēkki:

çocuk oa pēkki tēy.(KĪAT, s.221)

pekála

Tasdik anlamı taşır.

2.236. pekála:

“ pekála” dedi...(KĪA, s.167)

piş

Tabiat taklidi bir sestir.

2.237. piş:

piş ğavırn kedis demiş...(KYA, s.199)

şo

İşaret etme, gösterme ifade eder.

2.238. şo:

Şindiki şo zat işde.(AYA, s.206)

ta, tā, taā

Yer bakımından uzaklık, zaman bakımından uzaklık, konu bakımından uzaklık ve tasdik belirtir.

2.239. ta:

dozerle fılan gazdırttdık ta baştan gitdik...(UİA, s.298)

ta diya gëdiyō nassın iyisin.(MİA, s.384)

oturuşun yallah gızaḥladıḥ ta çaya indik.(MİA, s.373)

... taş içerdeki yanan kóz ta şu odaları ıldırırdı.(MİA, s.289)

ta! diyîr,torpaḥ başan, onlar gideli yıllar oldi.(EA, s.84)

Ta Afyon'un Emirdağ ğazasında var...(AYA, s.247)

2.240. tā:

siyahın üsdüne atladıñ mı gidersin tā derine.(KİA, s.181)

et yémiye adam dē tā mēmedāndan aṣṣā geliyodu(OİYA, s.241)

Tā ki tutuṣa.(DA, s.90)

Mayayıla tā küçe kapısına.(DA, s.89)

2.241. taā:

taā övladan sōra zornan sıra biza geldı.(KBAYA, s.89)

tabı, tabi

Emin olma ve tasdik bildiren bir ünlemdir.

2.242. tabı:

tabı kırk dene ğızın mezārı vār.(OİYA, s.280)

2.243. tabi:

tabi uralara gidiyalar.(OİYA, s.280)

tama, taman, tamam

Tasdik anlamı bildirir.

2.244. tama:

ële yanı tama kazanlarda bişi ya.(UMA, s.196)

2.245. taman:

küçik bacı, taman usta, küçükler daima şeytandırlar.(UMA, s.232)

2.246. tamam:

tamam isdersek gider bakabilürüz...(OİYA, s.208)

tavoḥ

Umursamama anlamı taşır.

2.247. tavoḥ:

tavoḥ! o da mi umuruma, yazmazsan yazma.(EA, s.84)

tavvv

Umursamama anlamı taşır.

2.248. tavvv:

tavvv! gelmese gelmesin, ben gendim giderem.(EA, s.83)

teḫ

Sadece anlamını ifade eden bir ünlemdir.

2.249. teḡ:

yoka ‘riya teḡ İspir, Ç’ ana kada hiç’ baḡım yok...(RİA, s.250)

... bu partil’ ár var ya, bu partic’ iluk teḡ ondan kalmadır.(RİA, s.255)

teo

Gösterme anlamı taşır.

2.250. teo:

...emme teo şimdi onlar da getti...(MİA, s.327)

tu

Pişmanlık ve kınama duygusunu belirten bir ünlemdir.

2.251. tu:

tu! Allah belan vere, buncuḡaz çocuḡa mi gücün yeḡdi de döḡırsen.(EA, s.83)

u, ū, uḡ, uy, uyy

Şaşıрма belirtir.

2.252. u:

U göröñ mu? Teze gelin idi, şe le olmış, şe le olmış diye aḡlıyan da olırdı.(AYA, s.172)

2.253. ū:

ū deyī, ḡurban oladım.(UMA, s.227)

ū yavrum demiş.(MİA, s.250)

ū! diyīr, sene ḡurban, teḡt hep altın dolmuş.(EA, s.84)

ū, anasi ben bu geçe kızımı dedi ki...(DA, s.124)

oğlum ū, beŋe ŧeŋe, bilmem ne...(DA, s.124)

2.254. uğ:

heşuf óře: “uğ! gettum, vuşuldum.” efendím saba da ařti.(RĪA, s.287)

2.255. uy:

uy demiş evim yihıldı.(UMA, s.234)

uy yavrum gözüm çıha.(MĪA, s.349)

uy! dedi, nenen sene ğurban, gel içeri su verim, iç çoĥ yorgunsan.(EA, s.83)

2.256. uyy:

Uyy demiş, birinin   evini açmış, hırhızlığ etmiş.(AYA, s.161)

uřaĥ, uşak, uřaķ

Seslenme belirtir.

2.257. uřaĥ:

Geldiĥ, “uřaĥ, hele gel bi lógantıya idaĥ.” (KĪA, s.186)

uřaĥlar da sevineraĥ hep birlihte haydi etdiĥ.(KĪA, s.186)

“uřaĥlar eyi bi řiřliĥ geldi.” (KBAYA, s.98)

2.258. uşak:

‘olsun ama; uřak ná kada kuvatli doşuğ ı°di kı bu k’ác ‘iyi aldı ta ç’ikaştti ağac’un dořuıńá.(RĪA, s.295)

2.259. uřaķ:

Uřaķ seni ğurban  derum.(KĪAT, s.18)

vallah he vallah

Allah' ı tanık tutarım anlamında kullanılan bir ünlemdir.

2.260. vallah he vallah:

duydun mi? ömer gelmiş?- vallah (he vallah)!? (EA, s.85)

vay

Şaşkınlık, alay, küçümseme, kızgınlık, sitem, öfke, üzüntü, tehdit anlamlarını taşır.

2.261. vay:

vay bıra, vay bıra dèyîp ağıli.(KBAYA, s.101)

“Vay gızım, ben şini annadım.(KİA, s.188)

“... vay benim başım cellat...” (KİA, s.196)

vay āzım gırılardı da siz buriye gelmez olaydız, di.(OİYA, s.252)

vay bu hacım var ya bir üğünüyo.(MİA, s.351)

vay efendim el kızi gelsin...(DA, s.103)

vay bağıñ gapısına vādım, bağıñ ävi filan kitli.(AİYA, s.232)

-vay beyzâdem der boluklarlan ne gonişiyşünüz? (KİAT, s.133)

çığanmış mi? he! vay! o benim ğardaşımdı.(EA, s.83)

vay gız! sen âtdin ben ğaldım, yahında görürsen.(EA, s.83)

veēy

Şaşırma belirtir.

2.262. veēy:

“veēy!” diyi. “yav seni diri diri mı yiyam...(KBAYA, s.93)

vıg

Tabiat taklidi olan bir sestir.

2.263. vıg:

beşig uşağı siḥḥır, vıg! canını çıḥardir.(EA, s.85)

vış, vışş:

Şaşıрма belirtir.

2.264. vış:

vış! yağmır başladı, dama aşma sermişidim, neyedim şimdi? (EA, s.83)

2.265. vışş:

vē, vē, bi bebeg oldı... vışş... oḡlan terefi yanı.(UMA, s.250)

vış aman

Şaşıрма belirtir.

2.266. vış aman:

vış aman! bu ne bahallıḡ; nasıl gäçineceyih? (EA, s.83)

vi, vih, vihh

Şaşkınlık belirten bir ünlemdir.

2.267. vi:

vi! hele buna baḥ, nasi da isgemliye ğurulmuş.(EA, s.83)

sene ne olur? vi!(EA, s.83)

2.268. vih:

oni görende, vih! diỵr, padişahın oğli buna mi vuruldi? (EA, s.83)

2.269. vihh:

vihh! o nasıl söz, helbet borcimi verecegem.(EA, s.84)

viyy

Şaşıрма belirtir.

2.270. viyy:

anasi, viyyy! diỵr, torpah benim oğlanın başına, buni mi sevdi?!(EA, s.84)

vū, vuy, vuyḥḥ

Korku duygusu ifade eder.

2.271. vū:

vū dedim, böle bi ağır misafirimız gelecaḥ.(DA, s.103)

2.272. vuy:

vuy deydim, leyleg gelmişsen? (DA, s.91)

vuy! eze nerdeyidin, tawuḥlar içeri dolmuş.(EA, s.83)

2.273. vuyḥḥ:

vuyḥḥ! diỵr, keşgem baḥşa bir mırat dileseydim.(EA, s.84)

ya, yā, yâ, yâ, yaa, yaā

Tasdik, korku, endişe, alay, küçümseme, üzüntü, acıma, kızgınlık, sitem, öfke, şaşkınlık, beğenme, takdir, seslenme, tehdit, beğenmeme duygularını ifade eder.

2.274. ya:

Ya bakun şu gemiler(KİAT, s.138)

dinnediz ya!? diyir ki, gız, ya sen eti yamışdın!? (EA, s.85)

buni bene sorsaz ya! (EA, s.84)

Ya ilahi neçinamin māni ğaf.(KİAT, s.134)

ya suleman! benim esKerım āç.(KBAYA, s.84)

“ya sen köprü ol bizi geçir, ya biz köprü olağ, seni geçirek.”(KİA, s.188)

“ya sen bizi arhala, ya da seni arhalyah.(KİA, s.188)

“ya şehzade, beni affet” diyir.(KİA, s.163)

iki oturmuşlar namaz bitmiyi ya bu adam namazı hiç bitmiyecek...(MİA, s.275)

“o istedu’ğundan daha eyisi, ya bi bak oni.” dedi.(RİA, s.201)

ev i’ç’ini par’kalum ya dónelum hayata.(RİA, s.205)

ya şındı ba’zı kuşçı vardır...(UMA, s.149)

2.275. yā:

yā! dāmek ki, beni ona sebep buralara gätirdin.(EA, s.83)

“Yā, fazla gonusma” diyir...(KİA, s.162)

“Yā, bu çiftciya Döne Sultan verilir mi?” diyir.(KİA, s.162)

Yā, nasıl éyi gördüñ? (AYA, s.150)

yā rabbi satēn dedim satamadım.(AİYA, s.204)

2.276. yâ:

şiş: “yâ pir” deyi çekerdi.(MİA, s.269)

2.277. yâ:

padişah demiş ki bu ismi di cismi di bu nere gëtti...(MİA, s.286)

2.278. yaa:

yaa! èla get para mamurū ol, èla kim ben, tani.(KBAYA, s.83)

2.279. yaā:

“yaā dāmek ki, beni ona sebep buralara gätirdin.(EA, s.83)

“yaā dëyi, sen hókızlarımı yédın...” (KBAYA, s.93)

ya ne

Şaşkınlık belirtir.

2.280. ya ne:

ya ne, bu fiyatlıdu ç’ok yav!(RİA, s.240)

yaho

Üzerine dikkati çekmek için söylenen, söze katılan bir ünlemdir.(Türkçe Sözlük, 2005: 2109)

2.281. yaho:

-Yaho anladum beni öldürecesiniz...(KİAT, s.153)

yallah

Zaman bakımından tezlik ifade eder.

2.282. yallah:

oturuşun yallah gızağladığ ta çaya indik.(MİA, s.373)

yarabi

Seslenme, yakarış bildiririr.

2.283. yarabi:

“yarabi, sen eyyüb’i bu keder zengin etti.(UMA, s.22)

yāu, yâu, yau, yau, yavu

Seslenme, dikkat çekme, itiraz etme, kızgınlık, sitem, öfke, pişmanlık, beğenme, takdir, alay anlamlarını taşır.

2.284. yāu:

canım, tabi yāu.(KYA, s.218)

2.285. yâu:

cömât demiş ki yâu hoca senin oğlun cömâtı terk etti.(MİA, s.244)

2.286. yau:

sabânan gonuşurKan; “yau dedi ki ündur senin peşindeydik...(MİA, S.351)

...salla başını al maişini hocalığı nerde yau.(MİA, s.331)

... arhadaşına diyür ki yau işte ben eger evlendim...(MİA, s.255)

2.287. yau:

Devlet diyir ki “yau, sen kimsin?” diyir...(KİA, s.161)

2.288. yavu:

yavu niye görmediñiz?(MİA, s.357)

yav, yâv, yāv, yāv, yāvâ

Seslenme, şaşma, şaşkınlık, gereklilik, onay, kuvvetlendirme bildiren bir ünlemidir. Ayrıca bir düşüncenin karşıtı düşünülürken de kullanılır.

2.289. yav:

dedi ki “yav senin az bi muddatın ğalmış.(KBAYA, s.87)

... diyi yav! “bennan dalğa geçma, benim devemı söyle...”(KBAYA, s.85)

yav allâ aşkına! dèyi, devemı ne yapTız devemı vèrın.(KBAYA, s.85)

yav siz nerden geldiñiz, sen türk müsün? (UİA, s.356)

“yav biz ne yapalım, acılı.(KBAYA, s.92)

o demiş ki yav ne çeledi adamları var ımış.(MİA, s.280)

yav ben hāvza _mīm, hāmza dèyil _mīm.(OİYA, s.167)

2.290. yâv:

yâv dedılar senda para vār...(KBAYA, s.105)

yâv nelar çekTılı esKida.(KBAYA, s.107)

2.291. yāv:

biz kendi çağımızda olan gençler, yāv deyidiğ gusulhana, yāv kimisi bili...(DA, s.118)

yāv nerde buldıñ?(AYA, s.146)

2.292. yāv:

yāv esKida biz kövdaydığ...(KBAYA, s.104)

2.293. yăvâ:

ben dedim “yăvâ ne yapıyōsuñus.(KYA, s.148)

yav de helbet

Tasdik ve onay belirtir.

2.294. yav de helbet:

Yav de helbet işde bi şeler yaparîḡ.(AYA, s.222)

yávri

Seslenme belirten bir ünlemdir.

2.295. yávri:

-Yávri, pen kimun yanında, turusam...(KİAT, s.172)

yō, yoḡ, yoḡ, yōḡ, yōḡ yōḡ , yooh

Reddetme anlamı taşır.

2.296. yō:

pêri ġızı “yō” dēya.(BYA, s.33)

2.297. yoḡ:

ben getirdim yoḡ dēyi.(MİA, s.252)

“ mufTi baḡi ki yoḡ! o para degildir.” (KBAYA, s.83)

Yoḡ canım, éle bişi yoḡ ıdı, ġaliteli deḡildi.(AYA, s.213)

..., şimdi ḡaberlerde ġédeceḡik, yoḡ şunu at, yoḡ bunı at, yoḡ onu at.(AYA, s.219)

2.298. yoh:

yoh hiç görmez.(UMA, s.195)

2.299. yõh:

yõh gardaş niye yalan söyleyim.(MÍA, s.375)

2.300. yõh:

Yõh, yâğma mī, yâğmā mī? (AYA, s.194)

2.301. yõh yõh:

yõh yõh ayıbızı görmedim zamanın birinde...(MÍA, s.287)

2.302. yok:

yok diyen adam dinden çıkar dellerdi...(OİYA, s.273)

2.303. yooh:

“yooh” neysa gidi şükāt edi.(KBAYA, s.117)

yoğ oğlım

Hitap ünlemidir.

2.304. yoğ oğlım:

Derim yoğ oğlım, benim hağğım bu.(AYA, s.145)

yõoh vāyy

Olumsuzluk ifade eden bir ünlemidir.

2.305. yõoh vāyy:

Yõoh vāyy, deseydik ki gardaşım, güveyimizde gelsin...(AYA, s.194)

yūoh yōh

Olumsuzluk ifade eden bir cevap edatıdır.

2.306. yūoh yōh:

yūoh yōh anca hırsızlığına geçiniyoduḥ.(MĪA, s.290)

yo yo yo

Reddetme anlamı taşır.

2.307. yo yo yo:

Yo yo yo. Bozīr açīr.(KĪA, s.192)

3. SONUÇ

Ünlem, esas itibariyle özel bir manası bulunmayan fakat her türlü duygu ve heyecanı etkili ve kısa bir biçimde ifade etmek için kullanılan sözlerdir.

Ünlemler tek başlarına hiçbir mana, duygu ifade etmezler. Onlar ancak, içinde bulunduğu cümleye göre duygu ifade ederler. İnceleme kısmındaki örneklerde görüldüğü gibi; ünlemin tam manasını çıkarabilmek için birkaç cümle önce veya sonrasını da örneklerle dâhil etmek gerekebilir.

Ünlemlere sayı sınırlaması koymak mümkün değildir. Pek çok kelime, vurgu ve tekrar yoluyla ünlem özelliği kazanabilir.

Taranan eserlerde 307 ünlem ve bu ünlemlere ait 80 fonksiyon tespit edilmiştir. Ünlemlerde daha çok kızgınlık, sitem, öfke, korku, soru, seslenme, şaşkınlık, beğenme, takdir, teşvik, beğenmeme, sevinme, üzüntü, tasdik, alay, küçümseme, gösterme, ikaz, bıkınlık, istek, temenni, arzu fonksiyonlarına rastlanmıştır.

Taranılan eserlerin sayısı arttıkça ünlem ve fonksiyon sayısının daha da artacağını söylemek mümkündür.

Taranan metinlerden hareketle Anadolu ağızlarında ünlemler, önce fonksiyonlarına göre incelenmiş, sonra yapılarına ve ses sayılarına göre tasnif edilip tablolar halinde sunulmuştur.

Bu çalışma sonucunda tespit edilmiş olan, Anadolu ağızlarındaki ünlemler fonksiyonlarına göre şöyle tasnif edilebilir:

1. Abartma:

oho ho, ohōv

2. Acı Duyma:

ah, aḡ, aḡ, āh, Aḡ, aāh, aah, aāh āh, ōv, oōy, oy ōy, oy ōy, uy, uyy, vay

3. Acıma:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, ay, e, ē, e, hey, heḡ, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā

4. Alay:

yau, yau, yâu, yāu

5. Alay ve Küçümseme:

a, ā, ã, ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, aāh āh, be, eh, ha, hâ, hā, hā, ḥā, haa, haā, hey, heḡ, oh, ōḥ, ōh, vıḡ, vıḡ aman, vıḡḡḡ, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā

6. Aldırmama:

oh, ōḥ, ōh

7. Anlamı Kuvvetlendirme:

dā

8. Azarlama:

hadè, hadè, hadē, ḥade, ḥade, ḥade, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin, yallâh

9. Beğenmeme:

ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā

10. Beğenme, takdir:

a, ā, ã, ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, eh, fevgale, ha, hâ, hā, hā, ḥā, haa, haā, ḥay, hele, hū, işde, işte, işTe, işti, oh, ōḥ, ōh, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā, yau, yâu, yāu, yau

11. Belirtme sıfatı olarak gösterme anlamında:

işde, işte, işTe, işti

12. Bıkkınlık, usanma:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aman, amanın, amanıñ, amandır, of

13. Can sıkıntısı:

of

14. Can sıkıntısı, karamsarlık:

ööf öf

15. Çaresizlik:

a, ā, ã, be, e, ē, ę, ḥay, hay Allah, of

16. Davet:

ḥād olum, hadè, hadè, hadē, ḥade, ḥade, ḥade, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin, hele

17. Dikkat Çekme:

yaho, yau, yâu, yāu, yau, yavu

18. Efendim:

uy, uyy, efendim

19. Emin olma:

tabı, tabi

20. Engelleme:

aman, amanın, amanıñ, amandır

21. Emir:

hadè, hadè, hadē, ḥade, ḥade, ḥade, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin, yallâh

22. Fazlalık:

ohōv

23. Gösterme:

aha, aḥa, aḥa, ahan, aḥan, ahandır, ahandır daha, avu, dee, deyy, diā, diya, diyā, èle, bura, ha, hâ, hā, hā, ḥā, haa, haā, habu, havu, hele, işde, işte, işTe, işti, şo, teo

24. Haber verme:

işde, işte, işTe, işti

25. Hatırlama:

a, ā, â, ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ

26. Hatırlatma:

ha, hâ, hā, hā, ḥā, haa, haā, hı, ḥı

27. Hayret:

vay

28. Heyecan:

ay, ay hay

29. İkaz:

hey, hey

30. İmrenme, kıskanma:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ

31. İnanmama:

be, hadè, hadè, hadē, ḥade, ḥade, ḥade, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin

32. İsteme:

hay hay, helbet, e helbet

33. İstek, temenni, arzu:

ah, ah, ah, āh, Ah, aāh, aaḥ, , hay Allah

34. İtiraz:

a, ā, ã, yau, yâu, yāu, yau, yav, yāv, yāv, yāv, yav da helbet

35. İzin isteme:

e, ē, e, eh

36. Kabullenme:

eh, he, hé, he, hē

37. Kez, defa:

keren

38. Kızgınlık, sitem, öfke:

a, ā, ã, ah, ah, ah, āh, Ah, aāh, aaḥ, alla hala, allah _ allah, halla hallā, baba, babō, e, ē, e, eh, ha, hā, hā, hā, hā, hā, haa, haā, hay, hay Allah, he, hé, he, hē, hele, hey, hey, işde, işte, işTe, işti, lan, of, tu, vay, ya, yā, yā, yā, yaa, yaā, yaho, yau, yâu, yāu, yau, yavu

39. Konu bakımından uzaklık:

ta, tâ, tā, taā

40. Korku:

ah, ah, ah, āh, Ah, aāh, aaḥ, aha, aḥa, aḥa, aman, amanın, amanıñ, amandır, ay, ayvah eyvah, eyvah, vuy, vuyḥḥ, ya, yā, yā, yā, yaa, yaā

41. Kuvvetlendirme:

di

42. Küçümseme

işde, işte, işTe, işti

43. Merak:

acaba, aceba, ay, hay Allah, ecaba, ecebe, hele

44. Mesafe Bakımından Uzaklık:

ta, tâ, tã, taā

45. Okşama:

oh, õh, õh

46. Onaylama:

vallah he vallah, helbette yau, e helbet

47. Öç Alma:(Beğeni)

oh, õh, õh

48. Önem Vermeme:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, aha, aḥa, aḥa,

49. Övünme:

e, ē, e

50. Özlem

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, ey, èy, ey, ēy, eēy

51. Peki, o halde:

eh, eyvallah, olur, tama, tamam, taman

52. Pişmanlık:

o, ò, keşke, yaho

53. Rahatlama:

hele, oh, òh, òh

54. Sadece:

teğ

55. Seslenme:

aam, a am, ağa, baba, babō, bağ bī, be, can, dadaş, daş, e, ē, e, ēğ,ey, èy, ey, ēy, eēy, ğardaş, hey hay huy, hacı baba, hey, hey,hoy, la, lā,lē,le, lan, len, lēn, paşa, oğ, òğ, òv,oğul, òlum, oğul, ola, óla, olū, ula, ú°la, u°la, ulá, ulan, ulán, ulaaan, uşah, uşak, uşak, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā, yav, yāv, yāv, yāv, yāv, yāvâ, yarabi, yávri

56. Reddetme:

hayır, hayır, hayır hayır, yo, yō, yoh, yoh, yōh, yōh, yōh yōh, yok, yooğ, yōōh vayy

57. Sabırsızlık:

of

58. Sakinleştirme:

hele

59. Selamlaşma:

merhaba

60. Soru:

e, ē, e, ha, hâ, hā, hā, hā, haa, haā, hana, hanâ, hana, hanâ, hana, hanı, hani, he, hé, he, hē, he mi, hı, hı,nedir, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā, ya ne

61. Süreklilik:

ha, hâ, hā, hā, hā, haa, haā

62. Şaşkınlık:

a, ā, ã, a°bo, abu, ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, aha, aḥa, aḥa, alla hala, ala, allah _
allah, anā, anām, baba, babō, halla hallā, ay, hay _ Allah, o, ō, ōbu, oh, ōḥ, ōḥ, uḡ, uy,
vay, viş, viş aman, vişşş, vi, vū, viḥ, viyy, viyyy, ya, yâ, yā, yā, yaa, yaā, yav, yāv,
yāv, yāv, yāvâ

63. Tabiat Taklidi Sesler:

ceh ceh, cıng, deh çüh, hav, hū, hış, ḡūūrt, ḡıjjj, küt, piş, oşd oşt, vıg

64. Tasdik:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, be, e, ē, e, eh, e helbet, e işde éle, evet, ha, hâ, hā, hā, hā,
haa, haā, hāh, ḥay, hay hay, he, hé, ḥe, hē, hee, helbe, helbetde, helbetTe, helbette
yau, hele, o, ō, oh, ōḥ, ōḥ, olū, olur, peç' i, pekála, peké, pekey, pekēy, pekēy, peki,
pekī, pékki, ta, tâ, tā, taā, tabı, tabi, ya, yâ, yā, yā, yaa, yaā

65. Tehdit:

hele, vay, ya, yâ, yā, yā, yaa, yaā

66. Telaş:

eyvah, eyvah, hay _ Allah

67. Telaş, pişmanlık:

of

68. Tenbih:

ha, hâ, hā, hā, hā, haa, haā

69. Teşvik:

be, , e, ē, ę, hadè, hadè, hadē, ḥade, ḥade, ḥade, hadı, hadi, ḥadī, hayde, haydè, haydı, haydın, haydının, haydi, haydin

70. Tükürme Sesi:

tu, tū

71. Umursamama:

tavoḥ, tavvv

72. Uzaklık:

dē, deyy, ta, tā, taa

73. Üzüntü:

hay Allah, hay vah hay, hay vah hay, hey vah hey, hey vaḥ hey, işde, işte, işTe, işti, of, oh, ōh, vay, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā

74. Üzüntü, acıma:

heyvâh, heyvah, hay vah, hey vah hey

75. Yalvarma:

ah, aḥ, aḥ, āh, Aḥ, aāh, aaḥ, be

76. Yakınlık, tezlik:

ha, hâ, hā, hā, ḥā, haa, haā

77. Yetinme:

eh, ya, yâ, yā, yâ, yaa, yaā

78. Yorgunluk:

of

79. Zaman Bakımından Kısıtlama:

ta, tâ, tã, taā

80. Zaman Bakımından Uzaklık:

ta, tâ, tã, taā

Tablo1: Yapılarına göre tek kelime halinde olan ünlemler

a	ā	ã	am	a°bo	aaa
amandır	amanın	amanĩ	anã	anām	avu
aaḥ	aāh	abu	acaba	aceba	ağa
ay	ayvah	baba	babō	be	bura
ah	aḥ	aḥ	āh	aha	aḥa
can	cıng	dā	dadaş	daş	dē
aḥa	ahan	aḥan	ahandır	ala	alo
dee	deēlde	deēldi	değil	devül	deyy
aman	diā	diya	diyā	e	ē
di	gız	gözel	gūürt	ğıjjj	ha
ę	ecaba	ecebe	ee	eé	eē
hâ	hā	ḥā	haa	haā	habu
eē	eēy	efendim	ēğ	eh	ële
hadè	hadè	hadē	ḥade	ḥade	hadı
evet	ey	èy	ey	ēy	eyvaḥ
hadı	ḥadĩ	hāh	hana	hanâ	ḥana
eyvaḥ	eyvallah	fevgale	ğardaş	ḥavu	ḥay
hanı	hani	hav	havo	hış	hi
hayde	haydè	haydı	haydın	haydının	haydi
hoy	hū	işde	işte	işTe	işti
haydın	hayır	ḥayır	hayvah	he	hē
keren	keşke	küt	la	lā	lan
hè	he	lën	hee	helbe mi?	helbet mu?
lē	len	merhaba	helbetde	helbetTe	hele

nedir	o	ō	hey	h̄ey	hı
ōbu	of	oğul	oğul	hı	ohōv
oğ	şo	oh	ōh	ōh̄	taā
ola	óla	ta	tâ	tā	olur
ōoy	ōv	olsun	olū	ōlum	tavoḥ
tabı	tabi	tama	tamam	taman	peç'i
tavvv	teḵ	oy	ōy	paşa	teo
tu	u	ū	u°la	ú°la	uğ
pekała	peḵé	pekey	pekēy	pekēy	peki
ula	ulá	ulā	uyy	uşak	ulan
peki	peḵi	pēkki	piş	uşak	uy
ulaaan	vay	uşaḥ	yāu	yav	yāv
yarabi	yau	veēy	vıg	vış	vışşş
yāu	yāv	yavâ	yāvri	yavu	yo
vi	vih	vihh	viyyy	vū	vuy
yō	yoḥ	yoḥ	yōḥ	yōḥ	yok
vuyḥḥ	ya	yâ	yā	yâ	yaa
yooḥ	yāv	yaā	yaho	yallāh	

Tablo2: Yapılarına göre iki kelime halinde olan ünlemler

ahandır daha	alla hala	allah _ Allah	hacı baba	hād_olum
hay _ Allah	halla hallā	hay hay	hay vah	hayır hayır
he mi	hedi hade	helbette yau	hey ölüm	hey vah
hey vaḥ	oşd oşt	oy ōy	ōho ho	ōōf ōf
vış aman	yoğ oğlım	yōḥ yōḥ	yōōh vayy	yūoḥ yōḥ

Tablo3 :Yapılarına göre üç kelime halinde olan ünlemler

e işde éle	hay vah hay
hey h̄ay h̄uy	yav da helbet

Tablo4: Ses sayısı bakımından tek sesli ünlemler

a	ā
ã	e
ē	ẹ
o	ō
u	ū

Tablo5: Ses sayısı bakımından iki sesli ünlemler

ah	aḥ	aḥ	āh	ay	be
dā	dē	dī	ee	eé	eē
ēğ	eh	ey	èy	ẹy	ēy
ha	hā	ḥā	hā	he	hẹ
hē	ḥe	hı	ḥı	hi	hū
la	lā	lē	mī	mu	of
oğ	ōğ	oh	ōh	ōḥ	ōv
oy	ōy	şo	ta	tā	tu
uğ	uy	vī	vū	ya	yâ
yā	yā	yo	yō		

Tablo 6: Ses sayısı bakımından üç sesli ünlemler

aam	a am	aah	aāh	a°bo	abu
ağa	aha	aḥa	aḥa	ala	alo
anā	avu	can	daş	dee	diā
eēy	èle	ğız	haā	haa	haā
hāh	hav	ḥay	hee	hey	ḥey
hış	hoy	küt	lan	len	lēn
öbu	ola	óla	olū	ōoy	piş
taā	teḵ	teo	ula	ú°la	u°la
ulá	ulā	uyy	vay	vıg	vış
vih	vuy	yaa	yaā	yau	ya u
yâu	yav	yāv	yāv	yāv	yoḥ
yoh	yöḥ	yōḥ	yok		

Tablo7: Ses sayısı bakımından dört sesli ünlemler

ahan	aḥan	aman	anām	baba	babō
bura	cıng	deyy	diya	diyā	evet
habu	hadé	ḥade	hadé	hadē	ḥade
ḥade	hadı	hadi	ḥadī	hana	hanâ
ḥana	hanı	hani	ḥavu	he mi	hele
işde	işte	işTe	işti	oğul	oğul
ohōv	olum	olur	paşa	peç' i	peḵé
peki	pekī	peḵī	tabı	tabi	tama
ulan	ulán	uṣaḥ	uṣak	uṣak	vihh
ya ne	yaho	yavu	yooḥ		

Tablo 8: Ses sayısı bakımından beş sesli ünlemler

acaba	aceba	ay hay	ayvah	bağ bî	dadaş
değil	devül	ecaba	ecebe	eyvah	eyvah
gözel	gūürt	ğıjjj	hayde	haydè	haydı
haydi	hayır	hayır	helbe	keren	keşke
nedir	oşd oşt	oho ho	öõf öf	pekey	pekēy
pekēy	pēkki	tamam	taman	tavoḥ	tavvv
vışşş	viyyy	vuyḥḥ	yávri		

Tablo 9: Ses sayısı bakımından altı sesli ünlemler

amanın	amanıñ	ceh ceh	deēlde	deēldi	deh çüh
ğardaş	hay hay	hay vah	haydın	haydin	hayvah
helbet	hey vah	hey vaḥ	heyvâh	pekaía	ulaaan
yallâh	yarabi	yōḥ yōḥ			

Tablo 10: Ses sayısı bakımından yedi sesli ünlemler

alla hala	eyvallah
hacı baba	haydının
hay Allah	hedi hade
helbetde	helbetTe
merhaba	viş aman
yoğ oğlım	yōōh vayy
yūoḥ yōḥ	

Tablo 11: Ses sayısı bakımından sekiz sesli ünlemler

ahandır	amandır
değil ki	e helbet
efendim	fevgale
hād olum	

Tablo 12: Ses sayısı bakımından dokuz sesli ünlemler

allah alla	e işde éle
hay vah hay	hey h̄ay h̄uy
hey vah hey	

Tablo 13: Ses sayısı bakımından on sesli ünlemler

allah Allah	halla hallā
hayır hayır	

Tablo 14: Ses sayısı bakımından on bir sesli ünlemler

ahandır daha	helbette yau
yav da helbet	

Tablo 15: Ses sayısı bakımından on dört sesli ünlemler

vallah he vallah

4. KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (2000), *Belâgat-i Osmâniye*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKALIN, İ.Sami (1984), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1940), *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*, İstanbul: TDK Maarif Vekilliği Matbaası.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1940), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BOZ, Erdoğan (2002), *Afyon Merkez Ağzı*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- BURAN, Ahmet (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume- Kış 2011, S.6/1, s.40-55.
- BURAN, Ahmet (1997), *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Anadolu dialektolojisine dair bir deneme*, *Türk Dili-Belleten*, s.565.

CAFEROĞLU, Ahmet, Die anotlischen und rumelischen Dialekte, PhTFL, s.239-260.

DEMİR, Nurettin (2002), “Ağız Terimi Üzerine”, Türkbilig, S.4, s.105-116.

DENY, Jean (1941), Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası.

DEMİR, Necati (2001), Ordu İli ve Yöresi Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1978), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİZDAROĞLU, Hikmet (1976) , Tümcebilgisi, Ankara: TDK Yayınları.

EDİSKUN, Haydar (1992), Türk Dilbilgisi, Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

EMRE, A. Cevat (1945), Türk Dilbilgisi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

ERCİLASUN, Ahmet B.(2002), Kars İli Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1980), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1972), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

ERGİN, Muharrem (1987), Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul: Bayrak Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1998), Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dilbilgisi, İstanbul: Bayrak.

ERTEN, Münir, (1994), Diyarbakır Ağızı, Ankara: TDK Yayınları.

GEMALMAZ, Efresiyap, (1995), Erzurum İli Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

GENCAN, T. Nejat (1971), Dilbilgisi, İstanbul: TDK Yayınları.

GENCAN, T. Nejat (1979), Dilbilgisi, İstanbul: TDK Yayınları.

GÜLENSOY, Tuncer(1988), Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

GÜLSEREN, Cemil (2000), Malatya İli Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (2002), Uşak İli Ağızları, Ankara: TDK Yayınları.

GÜNAY, Turgut (1978), Rize İli Ağızları, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1971), Türk Dilinde Edatlar, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

HATİPOĞLU, Vecihe (1972), Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

CAHİD, Hüseyin (1326) , Türkçe Sarf ve Nahif, İstanbul: Tanin Matbaası.

İbrahim Necmi (1930), Türkçe Gramer, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

KARAHAN, Leylâ (1991), Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri-, Ankara: Akçağ Yayınları.

KARAHAN, Leylâ (1996), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara: TDK Yayınları

KARAÖRS, M.Metin(1993), Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep(1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep(2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep, Türk Ansiklopedisi, “Türkiye Türkçesi” maddesi, c.32.

KORKMAZ, Zeynep(1994), Bartın ve Yöresi Ağzıları, Ankara: TDK Yayınları.

M. Baha , Yeni Türkçe Gramer, İstanbul: İnkılap Kütüphanesi.

MUALLİM NÂCİ (1978), Lûgat-i Nâci, İstanbul: Nebioğlu Yayınları.

NAKİBOĞLU, Sadi H.(2001), Adıyaman ve Yöresi Ağzıları, Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (1997), Urfa Merkez Ağzı, Ankara: TDK Yayınları

SAĞLAM, Sıtkı (1977), Türkçenin Sözdizimi- Örneklerle Cümle Çözümlemeleri- Diyarbakır: Güneydoğu Modern Matbaa.

Tahirü'l Mevlevi(1973), Edebiyat Lügati, İstanbul: Enderun Kitapevi.

Temel Türkçe Sözlük (1985), Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmus-ı Türkî, İstanbul.

TİKEN, Kâmil (2004), Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller, Ankara: TDK Yayınları.

TURAN, Zikri (2006), Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı, Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe Sözlük (1988), TDK, Ankara.

Türkçe Sözlük (2005), TDK, Ankara.

USLU, Mustafa (2007), Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Yağmur Yayınları.

VARDAR, Berke, N. GÜZ, M. RİFAT, E. ÖZTOKAT, O.SENEMOĞLU, E.SÖZER (1980), Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

5.ÜNLEMLER DİZİNİ

ā 26

a 26

ã: 26

aaa: 27

aam: 27

ağa: 27

åbo: 27

abōv: 27

öbu: 27

acaba: 28

aceba: 28

acebe: 28

ecaba: 28

ecebe: 28

aaḥ: 28

ah: 29

aḥ: 29

āh: 29

aḥ: 29

aāh āh: 29

aha: 29

aḥa: 30

aḥa: 30

a'ḥa: 30

ahan: 30

ahandır: 31

ahandır daha: 31

ambaḥ < ahan baḥ: 31

ala: 31

Allah ulla: 31

Allah Allah: 31

alla halla: 31

halla hallā: 32

alo: 32

aman: 32

amandır: 33

amanın: 33

amanıñ: 33

anā: 33

anām: 33

avu: 33

ay: 34

ay hay: 34

baba: 34

babō: 34

baḥ bi: 35

be: 35

bura: 35

can: 35

ceh ceh: 36

cıng: 36

dā: 36

daha: 36

dadaş: 36

daş: 37

de: 37

dee: 37

deyy: 37

deélde: 37

deéldi: 38

değil: 38

değíl: 38

değil ki: 38

devül: 38

deh çüh: 38	ğız: 45
di: 38	ğūūrt: 45
dey: 39	gözel: 45
diā: 39	ğıjj: 46
diya: 39	ha: 46
diyá: 39	hâ: 47
e: 39	há: 47
ę: 40	hā: 47
ē: 40	ḥā: 47
ee: 40	haa: 47
eē: 40	haā: 47
eé: 40	habu: 48
efendim: 41	Hacı boba: 48
eh: 41	ḥād: 48
e helbet: 41	hadè: 48
e işde éle: 42	hādè: 48
èle: 42	hadē: 48
ôle: 42	hade: 49
evet: 42	ḥade: 49
ávát: 42	ḥādè: 49
eēy: 42	ḥadē: 49
ēğ: 43	hadı: 49
ey: 43	hadi: 49
ēy: 43	ḥadî: 49
ēy: 43	hayde: 49
ęy: 43	haydè: 50
èy: 44	haydı: 50
ayvah: 44	haydın: 50
eyvah: 44	haydının: 50
eyvah: 44	haydi: 50
eyvallah: 44	haydin: haydi< haydi+n< haydi sen: 50
fevgale: 44	hedi: 50
ğardaş: 45	hāh: 50

hana: 51	hey hay huy: 57
hanā: 51	hey ölum: 57
hanā: 51	hı: 57
hanı: 51	hı: 57
hani: 51	hış: 57
hav: 52	hi: 58
havo: 52	hoy: 58
havu: 52	hū: 58
hay allah: 52	işde: 58
hay hay: 52	işte: 59
hayvah: 53	işTe: 59
hey vah: 53	işti: 59
heyvâh: 53	keren: 59
hay vah hay: 53	keşke: 60
hey vah hey: 53	küt: 60
hey vaḥ hey: 53	ā len: 60
hayır: 54	è ula: 60
ḥayır: 54	la: 60
hayır hayır: 54	lā: 61
he: 54	lā: 61
hê: 55	lan: 61
ḥe: 55	lê: 61
hē: 55	len: 61
hee: 55	lēn: 61
he mi: 55	ola: 61
helbe: 55	óla: 62
helbet: 55	ula: 62
helbet de: 56	ulá: 62
helbetTe: 56	ulā: 62
helbette yau: 56	u°la: 62
hele: 56	ú°la: 62
hey: 56	ulaaan: 62
hêy: 56	ulan <ōlan<oğlan<oğul-an: 62

ulán: 63	pekēy: 69
merhaba: 63	pekēy: 69
mi: 63	peki: 69
mu: 64	peki: 69
nedir: 64	peki: 70
o: 64	pékki: 70
ō: 64	pekaía: 70
of: 64	piş: 70
oğ: 65	şo: 70
ōğ: 65	ta: 71
ōoy: 65	tā: 71
ōv: 65	taā: 71
oy: 65	tabı: 71
ōy: 65	tabi: 71
oy ōy: 65	tama: 72
oğul: 66	taman: 72
oğul: 66	tamam: 72
ōlum: 66	tavoh: 72
oh: 66	tavvv: 72
ōh: 66	tek: 73
ōh: 66	teo: 73
oho ho: 67	tu: 73
ohōv: 67	u: 73
olsun: 67	ū: 73
olū: 67	uğ: 74
olur: 67	uy: 74
oşd! oşt!: 68	uyy: 74
ōoy: 68	uşah: 74
ōōf öf: 68	uşak: 74
paşa: 68	uşak: 74
peç'i: 69	vallah he vallah: 75
peké: 69	vay: 75
pekey: 69	veēy: 76

vıg: 76	yō: 82
vış: 76	yoh: 82
vışş: 76	yoh: 83
vış aman: 76	yōh: 83
vi: 77	yōh: 83
vih: 77	yōh yōh: 83
vihh: 77	yok: 83
viyy: 77	yooh: 83
vū: 77	yoğ oğlım: 83
vuy: 77	yōōh vāyy: 83
vuyh: 77	yūoh yōh: 84
ya: 78	yo yo yo: 84
yā: 78	
yâ: 79	
yå: 79	
yaa: 79	
yaā: 79	
ya ne: 79	
yaho: 79	
yallah: 80	
yarabi: 80	
yāu: 80	
yâu: 80	
yau: 80	
yau: 80	
yavu: 81	
yav: 81	
yåv: 81	
yāv: 81	
yāv: 81	
yāvâ: 82	
yav de helbet: 82	
yávri: 82	